Дмитро Донцов

ДУХ НАШИХ ТРАДИЦІЙ

Метою цієї книжки є звернути увагу наших читачів на одне з найважливіших питань сучасності. Цим питанням є – питання традиції.

Минулий вік залишив нам в спадщину критичне, якщо не зовсім вороже, відношення до наших історичних традицій. З висоти свого "поступу" і своєї "культури", поблажливо дивилося XIX-е століття на наше "темне середньовіччя"...

Минуле – це були щаблі, безповоротно перейдені. Кликати до повернення тих віків – означало бути реакціонером, ретроградом, взагалі людиною некультурною, а часом – і національним шкідником.

1917-ий рік в Україні мусив дещо змінити такі настрої нашої інтелігенції. Але – не дуже. Частина цієї інтелігенції викликала в пам'яті наше минуле, але сором’язливо, неначе проти волі, і завжди намагаючись налити нове вино в старі міхи; намагаючись узгодити націю – з інтернаціоналізмом, Святу Софію – з релігійним індиферентизмом, гетьманщину – з народоправством, а запорожців – з соціалізацією землі. Друга частина – не робила й тих спроб пов'язати те, чого пов'язати не можна було, вона – просто і відверто старі традиції заперечувала. А натомість висувала – для прикладу і наслідування – нові традиції XIX-го віку, віку Драгоманова в Україні й соціалізму.

Ті ж, хто приймали історичні наші традиції, приймали їх поверхово: захоплювалися княжою Руссю через те, що були монархічних переконань, так само мріяли і про гетьманство, роблячи з гетьманів монархів. Інші знову – шанували Січ за її "демократизм" і за те, що була це – "республіка". Ні перші, ні другі, ні треті – не є близькі автору цієї книжки.

Ставлячи питання, які традиції маємо ми взяти собі за дороговкази в історичну мандрівку, я вибрав якраз традиції нашого "темного середньовіччя", але не як прихильник тої чи іншої форми правління. Мені йшлося не про фасад минулих століть, не про напис над будівлею, не про установи ті чи інші, – лише про дух, що надихав і окрилював людей тої далекої доби. Мені йшлося про те, щоб спровокувати "сутичку", конфронтацію між двома періодами нашої історії, оскільки вони відбивалися в цілому світосприйнятті історичних акторів. Цими періодами були – минула доба аж до занепаду гетьманщини, і – той XIX вік, який спростив, скалічив, осміявши перед тим, дух попередніх віків.

Ціллю цієї статті є представити той глибокий занепад, в якому опинилася наша національна психіка минулого століття, а з другого боку, – свіжість, життєвість, міць традицій, які прийшли до XIX віку. Вказати подекуди на вічність правил їх життя, на їх невмирущу життєву мудрість, яка вже починає відроджуватися в наші часи. Вказати на необхідність покінчити раз назавжди з традиціями часів занепаду, щоб повернути до інших, до іншого життєвого "вірую".

Книжка має конспективний вигляд. По тій причині, до схеми, до плану її – можна було б написати книжку вдесятеро повнішу, в сто разів більше проілюстровану прикладами і контрприкладами.

Але коли є загальна схема, її вже не тяжко буде наповнити кожному, хто того бажає і хто має змогу це робити. Можна написати окрему книжку навіть на поодинокі теми, що підняті тут і охоплені як цілість. Може до багатьох з них ще повернусь.

Львів, 19 лютого 1938.

АВТОР

Модним у нас стало слово "традиція".

Всі пишуть про пошану традиції. Всі групи одна одну обвинувачують у тому, що не поважають традицій. Всі бачать в них чудесні ліки, джерело національного відродження.

Можливо, що це так. Народ без традицій не живе, а животіє. Коли тратить свої, йому вбивають у голову чужі, бо не може жити ніяка людська спільнота без певних правил і наказів. Традиції – це панцир, який оберігає спільноту від ворожих ударів, немов тіло вояка, не дає йому охляти.

Прив'язання до мови, віри, звичаїв, до ідеалів предків, їх моральних, релігійних, політичних, економічних і соціальних догм, вистражданих і викуваних в огні змагань і переказаних прадідами внукам, – це прив'язання є фундаментом нації. Але чи ті прикмети нації, які передавалися з роду в рід, витворені історією, є завжди потрібні? Чи не витворить історія в такому народі, наприклад, як жиди в Вавилоні, чи в Єгипті, які мусили коритися фараонам, прикмет невільника? І чи ці прикмети, що стали теж "традицією", варто плекати і шанувати? Чи треба приймати всі традиції гуртом, чи робити вибір між ними?

Любов до свого... Але ж вона може бути активна і пасивна. Чи ця остання гідна пошани? Можна бажати, щоб "своє, рідне" зайняло не заперечене ніким певне місце в світі... Але яке – надрядне чи підрядне? Щоб воно грало роль маяка, що світить і іншим у тьмі, чи роль – п'ятого колеса до чийогось воза? Можна прагнути добитися значення в світі отому "своєму і рідному"... Але яким шляхом? Чи те саме значення має – виблагати, вишахрувати, чи вибороти? І чи кожний з тих способів гідний того, щоб його піднести до рівня традиції, яку треба ростити і передавати нащадкам?

Справа не така проста і вимагає ясної відповіді.

Є традиції і традиції. Знана є традиція автора "Заповіту", яка деякими зворотами так нагадує слова "Марсельєзи". Її – хоч і без таланту –

переклав, а далі й заспівав забутий поет середини минулого віку, Ксенофонт Климкович, що писав таке: "нас слов'яни з світа зводять" та між собою "за з'їжу руської землі гризуться". І заповідає, що "прийде Божий суд", "і час великої молитви" коли від Дніпра аж по Кавказ

"Такий відправим парастас,

Що внуки й правнуки згадають...

Хіба ж на світі мало нас?"

Оце була б одна традиція, яка – хоч не силою вислову, але думкою – цілком відповідала заповіту Шевченка.

А ось друга традиція:

"Слов'янськії землі! — наша Вкраїна

Середня сестра поміж вами:

Нікому неправди вона не вчинила

І правди бажа між сестрами.

З північною Руссю не зломим союзу,

Ми з нею близнята по роду."

А далі йдуть поклони і залицяння і вбік інших слов'ян – від автора цього "слов'янського гімну" Михайла Драгоманова... І це також традиція, хоч і суперечна Шевченковій, – бо маса нашої збаламученої інтелігенції ставить і досі на недосяжний постамент автора того "гімну", несучи його "братерсько"-плебейські вигадки в народ.

За якими ж традиціями йти?

Ми згадуємо традиції Петра Дорошенка, Орлика, Богуна. А є й такі, що хочуть відновити "традиції" Кисіля. Одні славлять традиції Мазепи, інші – Кочубея.

Одні проповідували, що царат – наш історичний ворог, а боротьба з ним є нашою історичною традицією. Інші знову, що "московський царизм є і українська історична святиня" та що "через те старі українські письменники, пишучи вірші на честь царизму, являлись зовсім історичними патріотами".1)

Олександр Кониський під час Кримської війни був змушений обставинами до короткої канцелярської служби в Прилуках для "матушки Росії". Цей примус так його гриз, що він писав, каючись в своїм невільнім гріху:

"Я блудний син, лукавий син,

Зневажив я свою родину,

І тяжко-соромно згадать

Про те, що я служив чужині."

Це – традиція Кониського. Деколи, цілком в дусі Драгоманова, бачив цю традицію В. Липинський. Він підносить заслуги російського генерала Залєского (як одного з багатьох), який "во ім'я цієї, нашої попередньої історичною минувшиною створеної, такої, а не іншої, реальної, а не фантастичної, політичної традиції, служив вірою й правдою державі російській".2)

Кониському служба чужинцеві – варта догани, Липинському – пошани. І один і другий спираються на традиції.

Ми шануємо традиції старого Києва і його культуру. А ідеолог українського соціалізму й радикалізму, називає традиції київської Русі – традиціями "хамів і розбійників", які треба "кинути в піч", замінивши "традиціями" соціалізму.3)

За якими ж традиціями йти?

Ми шануємо традиції революції в Україні, коли впав царат і коли високо вгору зривалася наша революційна стихія народна. Але провідники соціалізму вчать нас не довіряти тій стихії, бо це ж було "неосвідомлене українське село", яке "боялося самостійності України", бо це ж був народ, який "не розумів" високих національних ідеалів і не хотів за них боротися.4)

Є традиціоналісти, які охоче тримаються старих, консервативних, народних звичаїв – у вірі, в соціальному побуті тощо. Але є й інші "поступовці" і "демократи", які відкидали ці звичаї. Триматися якихось думок тільки "через те, що й народ держиться звісних традиційних думок"? Ці "демократи" з того сміялись. "При всім нашім демократизмі" – писали вони – "треба держатись принципів не традиційних, а наукових, поступових і ці принципи нести в народ і не понижати, або затемняти свої думки для застарілих, а то й противорічивих думок так званого народу". 5) Як бачимо, там, де їм це було невигідно, наші драгоманівці-народники говорили про "так званий народ"! Вони вміли навіть ще краще відзиватися про немилі своїм доктринам народні традиції! Бо ті "народні традиції" були звичайною "реакцією". "Космополіти ж (драгоманівці), ...цивілізацію ставили вище національності і вважали утилітарно кориснішою для народу, ніж народні традиції, між якими є багато архаїчного і просто ретроградного".6)

Тут вже просто проголошується війна національним традиціям, як чомусь "ретроградному" і "реакційному" (чисто більшовицька мова!). А тим традиціям протиставляються ідеї "поступу" і "космополітизму". Це зрештою не перешкоджає сучасним оборонцям Драгоманова, що так

висміювали історичні наші традиції, заступатися за нього в ім'я вшанування... історичних традицій!

Як бачимо, різні є наші традиції, різні погляди на них. За якими ж з них іти?

Деякі земляки мають таке широке серце, так вщерть наповнене любов'ю, що наказують шанувати й одні традиції, й другі, і Конисього, й Драгоманова, й Мазепу, й Кочубея, й традиції "ретроградів"-націоналістів і традиції "поступовців"-космополітів. Гадаю, що ті, що вміють так шанувати всіх, передусім не шанують самих себе. Гадаю, що така всеохоплююча шана можлива лише в теорії, не сам-на-сам з твердою дійсністю, яка – особливо в наші часи – наказує вибирати.

Мусимо вибрати й ми. Мусимо відповісти виразно на питання, – де, в якій добі нашої історії, в яких її провідних постатях маємо черпати свій заповіт, свої традиції? Чи, говорячи символічно, в Шевченка, в якого творах палахкотіла багряна заграва наших героїчних часів? Чи у Драгоманова, який ненавидів Шевченка якраз за його "фанатизм" і який став символом найбільш антигероїчного віку нашої історії, XIX століття? Символом того "космополітизму" і "поступовості", як символом соціалізму Карл Маркс, – є власне М.Драгоманов. Він став репрезентативною постаттю майже цілого українства минулого століття, ідолом сучасних наших соціалістів, лібералів, радикалів, гуманістів, інтернаціоналістів, "тоже-націоналістів" і інших. Недурно ж вони й досі пишуть:

"Михайло Драгоманов! Кілько в сьому імені злилося для кожного українця високого, прекрасного, дорогого!" Він же ж – "слава української нації, а думки його ясні, поступові, перейняті федералізмом, щирим демократизмом – ще не втратили своєї свіжості, як і своєї глибокої правди.7)

Чи дійсно так? Чи божки XIX віку, разом з цілим тим віком, дійсно можуть служити нам, нашій епосі водозабором, звідки маємо черпати

наші провідні думки? Чи оті каганці минулого століття можуть стати смолоскипами наших динамічних часів?

Чим був – своїм ідейним змістом – XIX вік?

Блаженно-наївним світом, був світ століття, яке в 1914 р. зникло у небуття. Світ, коли вірили в безперервний автоматичний поступ, в світло розуму, яке впорядкує хаос, в силу взаємного намовлення, в переконуючу міць розумної ідеологічної думки, яка допоможе довести противнику правду наших домагань, як доводять правду про те, що два додати два дорівнює чотири. Це був світ, коли вірили в те, що, в світлі "поступу", насильство, шовінізм, війни і сварки перестануть бути регулятором життя; що стануть поволі пересудами "темного середньовіччя", так само, як і фанатизм; що їм в наші часи не буде місця...

Це були часи, коли вірили – чи прагнули? – що слово правди заб'є облуду і егоїзм, класовий чи національний; що у всьому, у всіх бідах, винні лише "царі та пани", а як, мовляв, прийдуть до слова народи, свобідні і великодушні, то наступить рай. Іван обійметься з Ванюхою, чи з ким, єретиків не палитимуть більше на кострищах, кати бавитимуться в ловеласів, або викладатимуть пасьянси, тирани займуться добродійством, або гратимуть на сопілці, лев ляже коло ягня, рай буде на землі і щастя в людях. А над усім світом загориться радісна веселка всецілющої демократії і братерства...

У тих дитячих надіях, що роззброювали душу, заколисуючи її нездійснимими снами-оманами, щоб потім здати її окрадену, збудити в вогні, виховувалися Квітка-Основ'яненко і Павлик, Драгоманов і Винниченко, Грушевський і Франко. Хоч цей останній, занадто тверезий і занадто немилосердно битий долею, згодом геніальним відчуттям збагнув безглуздя і фальш тих оман.

Коли ви читаєте про сподівання П.Куліша, як то від самого "звука труб" українського слова впадуть мури Єрихону, в якім його закуто... Коли читаєте, як С.Черкасенко радив самим "розумним словом" заткати пащі звірям і "переробити вовків хижих на ягнят"... Коли читаєте, як Квітка на одній лише сторінці одного свого оповідання ("От тобі й скарб") – тільки й бачив в Україні, що: "веселеньке сонечко", "дощик", "калюжки", "холодок", "хмариночки", "пташечки" і "травичку", всі оті перецукровані цукати в сиропі, там, де дантейське пекло ввижалося Шевченкові, – то неодноразово заздриш безтурботній прекраснодушності тих філософів миру й тишини. Яким рожевим, яким щасливим, яким певним, яким безпечним видавався їм той світ, що був світом рабства, стогону і конфліктів. Як слабо відчували вони перші стусани Ахерону, що виходив вже на поверхню. Як мало ті розчулені творці ідилій здогадувалися про катастрофу, яка незабаром загриміла над їх головами.

І тих сліпців маємо ми взяти собі за Верґіліїв, що провадили б нас по пеклу, яке після 1914 року розверзлося перед народами Європи? Чого навчать нас шановані ними традиції? Традиції людей, що, в своїй щасливій уяві, ходили по травичці в час, коли не одному місту грозила доля Геркулану і Помпеї...

Коли ж прийшла буря, мов діти на пожежі, що трималися маминої спідниці, безнадійно чіпалися вони за свої затишні ідейки, зі страху лементуючи, що довкруги – Содом і Гоморра, що "вся земля на божевілля хвора", що "світ здурів і здичавів" та що вся мудрість – перечекати, доки не повернуться незабутні часи їх ідилій...

Для тих душ, які заблукали в наш вік з минулого століття, дійсно все повинно було виглядати як нісенітниця, як Содом і Гоморра. Як щось ненормальне й дике. І насильство насильників, і опір ґвалтованих, і злоба переможців, і гнів подоланих.

І тому власне не мають вони нічого говорити в нашому світі. Бо він так разюче відрізняється від їх світу "веселенького сонечка", і "хмариночок", від старосвітської ідилії давнього нашого панства, і туги нашої

ліберальної інтелігенції за "кращою долею" для нас бідних і нещасних, від мрій про повільний, але певний поступ відносин в напрямі соціальної і національної справедливості, про автоматичну перемогу світла над темрявою...

Що спільного з тою ідилією має наша трагічна сучасність? Те чорне лихоліття, що його відчувала Леся Українка, коли воювали "кайданами, отрутою, підкопом, а зрада гаслом військовим була?" Те чорне лихоліття, коли падають в землю нові Атлантиди, коли зникають з політичної мапи багатотисячолітні імперії. Коли спокійне африкансько-європейське озеро знову стає тим непевним Середземним морем, на якого берегах сотнями літ кривавилися в змаганні за владу над світом легіони Ганнібала і Сципіона. Коли в Україні, не в Україні Квітки і Драгоманова, а в новій, новий Самсон стрясає стовпами своєї в'язниці. Коли полум'я нового Ісламу, з-під знаку серпа і молота, своїми червоно-огнистими язиками знов лиже з обох кінців Європу, в Києві і в Барселоні. Коли арабському світові може бракує лише нового Саладдіна, щоб знову струснути трьома континентами. Коли "святі кличі" – братерство народів, демократія, право й справедливість, оборона культури, святість людського життя, пацифізм, права людини й громадянина, – стали цинічними балахонами, за якими криється гола жадоба панування. Коли за рукавом простягнутої до згоди руки відчувається держак ножа. Коли найкращий спосіб згубити себе і свою справу, це довіритися не власній силі, а прекрасним гаслам справедливості. Коли зґвалтовані нащадки Калнишевського і Головатого здані на катування і поневіряння, а білостоцьким шахраям Литвіновим стискають бандитську долоню женевські члени Ліги Націй. Коли "нещасливу долю бідного вигнанця" – масового вбивці Троцького, оплакує "цивілізований світ". Коли не лишилося жодної святині, ні людської честі, ні життя, ні віри людини, ні її вбогого майна, ні її вівтарів, які, в ім'я найгарніших гасел, не були б потоптані чи зневажені...

В часи отого чорного лихоліття маємо витягати традиції XIX-го віку?! Маємо – разом з його голосильниками – лементувати, що "хоч би всі вороги і всі гармати світа безсильних нас отут мов муром обвели, як

свідомости міць розбудить в нас освіта, ми тюрми їх зірвем, зруйнуєм їх вали?"

Ні, "освіти" тут не вистачить. Тут треба іншої, зовсім іншої ментальності. Треба чогось, як говорила поетеса, щоб "упала та тюремная стіна", хоч би "зрушене каміння покрило нас і наші імена" і все нам найдорожче.

Яка епоха, такі й люди, такі й її діячі.

Пригляньмося до них зблизька. Ось французький Бісмарк – Клемансо, який був свідком седанської ганьби, майже півсотні літ громадив в серці ненависть до народу, що упокорив його Францію; який плакав сльозами насиченої помсти, коли побачив як клякала Німеччина у Версалі... Пригляньмося до нахабних і несподіваних просувань німецького диктатора, як після кожного з них у прах розсипалися міцні здавалося б кайдани, що ними скували його народ версальські угоди... Пригляньмося до нового Івана IV-го на троні царів... Пригляньмося до семимильних кроків японської пантери з Азії... Прислухаймося, якою напругою просякнуте наше повітря... Чи тут щось допоможе базікання про автоматичний поступ, освіту, неминучий тріумф справедливості і солідарності рас? Чи "темне середньовіччя" дійсно навіки щезло? І кострища для єретиків? І катова сокира для злочинців? І нові торквемади в циліндрах чи у френчах, які з давньою запеклістю вбивають свої догми, мов цвяхи в мур, в неслухняні черепи єретиків? А старий, стародавній клич vae victis? Може він не лунає вже?!

Ні, це не страшні примари, це не спогади середньовіччя. Це сама дійсність, страждаюча, гаряче-вібруюча. Це сама дійсність з її пристрасною любов'ю і гарячою ненавистю, з її гнівом, прокльонами і шаленими мріями, з її запалом і жертвами, незнаними минулому століттю.

І в такій добі маємо плекати традиції гуманістів? Накладати на очі рожеві окуляри? Запихати ватою вуха? Ховати перед страхіттями голову в пісок? – ану ж бо вони від того зникнуть?

Коли я шукаю епохи, подібну на нашу, з людьми, подібними до тих, що діють за наших часів, – не до XIX віку звертаюсь. Я звертаюсь до іншої доби, такої ж трагічної, як наша, такої ж прекрасної як наша. Коли під стопами велетнів гуділа і вгиналася земля. Там, в мороку минулого, була адекватна нашій доба. Там жили люди подібні до тих, що зродилися з війни.

Подивіться на сучасну Україну, наприклад. Чи те пекло в ній, з безхвостою п'ятикутною кометою над нею – не те саме, яке було і за Шевченка, що ним самого Данта перелякати можна було б? Чи образ того пекла подібний до того "раю", який намалювали в своїй сахариновій уяві Квітка й Драгоманов, з янголами замість чортів?

Сучасна доба на розлогих ланах України скоріше нагадує інші віки, вік XII, вік "Слова о полку Ігоря", віки XVI, XVII. Віки, коли релігія, віра, як нині мова, була роздільною межею між народами, була головною прикметою окремої національності. Коли, як нині мовна, релігійна боротьба була боротьбою національною. Коли, як писав історик: "в країні все дихало злобою, помстою і одчаєм".8)

В ті далекі часи: послухаймо, як звучить звернення Клирика Острожського, з яким звертався до тих, що, цілком, як тепер більшовики, несли загибель, балакаючи про братерство і згоду:

"Подивися навколо і послухай слухом: чого ви накоїли згодою, гідною плачу і ридання?... Якого єсте переслідування, якого утручання, ...якого опливання, ...якого тиранства..., находження ґвалтом на доми, на школи, на церкви, ...наброїли! ...Як побожне і чисте серце не має розпукатися? Як земля не затруситься, небо не злякається... громи не вдарять? Як

вашу ту оплакану і нещасливу згоду згодою, а не краще ...пекельним прокляттям називати і розуміти хто не має?"9)

А йому вторував Захарій Копистенський, демаскуючи тих, що за вірність вірі батьків, "під плащиком видуманого... наклепу за зраду, в темницях, у вежах, в арештах і на вигнанні" перебувають".10)

Чи те, що тепер діється на величезних просторах України в ім'я нової, комуністичної віри, не нагадує ту таку віддалену епоху скоріше, аніж благословенні часи Основ'яненка? Епоху, коли, як писав згаданий проповідник, вороги "запалилися на нас мов огонь, що палає і пожирає", коли слуги Люципера: "відчинили на нас зневажливі уста свої... плескають над нами руками, посвистують і хитають головою своєю, кричать на нас, скрегочуть зубами й говорять: ликнемо їх, пожремо їх."11)

Вогнем горіла тодішня епоха. Вогнем палали серця тих, що в ній жили. І то як на одній, так і на другій стороні.

Один з діячів тої доби, князь Ярема, в своїй непримиримості казав, що "воліє вмерти, ніж допустити, щоб хлопство і талалайство мало над нами володарювати". Люди тої доби, це були тверді люди, які воліли (під час облоги, наприклад) годуватися падлом, котами, мишами й псами, воліли, щоб коні їх гризли зубами опечену землю, аніж піддатися противнику. Люди, що не зворушувалися долею ворогів, конаючих на палі. Де Костер і Сенкевіч може ушляхетнювали ті постаті, але щодо тої їх неприєднаності й твердості – не переборщували.

Типовим представником, репрезентативною постаттю людей тих часів був наприклад Стефан Чарнецький. "Він – пише М.Костомаров, – не мав жалю до противника. Мстивий, жорстокий, невразливий на сльози і кров, був він роджений для війни". А сучасники казали, що "вогонь був у нього замість душі"... І скільки ж було того "вогню замість душі" в тих, що виступали у страшну битву з Яремою і Чарнецьким, з якого виходили

горою! Говорячи про міни і контрміни, що закладали тоді в ту далеку епоху в боях проти себе противники, історик зауважує: "Така то жорстокість людська – мало місця було їй на землі воювати, стали ще і під землею. Даремно мудреці шукають пекла in centro terrae, на Україні – там правдиве пекло людської злоби". З того то пекла власне виходили і ті велетні, що їх носила тоді земля. І чи не спалахнув знову той вогонь – в різних таборах – тепер в Україні? В душах тих, що з Києва наново штурмували український Батурин, і тих, що його боронили, і в душах тих повстанців, про яких оповідає Тютюнник? І що спільного має той пекельний вогонь і душі запалені ним, з каганцем, що ледве блимає, обережна, обачна, єлейна хитромудрість драгоманівців минулого віку?

Як же ж далеко психічно те пекло, на землі і в душах людей, від мрій прекраснодухів XIX віку про "правду між сестрами – Великою і Малою Руссю", про вічну гармонію між "братними народами"! Оскільки, цілою своєю суворістю, ближче нам та далека епоха, оскільки ментальність її людей ближче до повітря нашої доби, аніж до ментальності утопістів гуманності і суспільної гармонії...

Не у викривлених душах замирених, після Лебедину, Полтави, Батурина, Петропавловської твердині і Соловків, "згуманізованих" і душевно демобілізованих земляків, не в їх заляканій моралі і боязливо-ідилічних мріях про вічне щастя і остаточне роззброєння, шукати нам наші історичні традиції. Не в кастрованого меншиковими і бронами покоління, не в розніжених і істеричних толстими і достоєвськими нівестюхів XIX віку, ті традиції нам шукати. Лише в тій далекій, й близькій добі, про яку я говорю, яка так нагадує атмосферу, що нею, разом з нами дихає вся теперішня Європа.

Провалля відділяє нас і наш час від XIX віку, не віку нашого "відродження", як думають демократи, а віку нашого виродження, як думаємо ми. Провалля, на однім боці якого стояли діячі князівської і козацької доби з їх боянами і думами, а на другій – наші часи. Між ними – наше плебейське народництво.

Заглибимося в світогляд цих давніх часів, в їх світовідчуття, в їх погляди на поодинокі питання життя, і порівняймо те все з поглядами і світовідчуттям провідників "новітнього" українства доби занепаду, доби XIX віку. Направду провалля ділить їх одне від одного.

Візьмемо, наприклад, безмежну віру українства минулого століття і його теперішніх епігонів – в добре серце кожної "братньої демократії". Як губка, всмоктувала в себе наша соціалістична інтелігенція улесливі обіцянки більшовизму. Яким тільки обманам тоді не вірила вона! На які лише приманки не йшла, наче миша в пастку! І то не лише раз, але і вдруге, і втретє. На тему нічим необмеженої – ні почуттям, ні здоровим глуздом – наївності провідних представників тої інтелігенції, на підставі її ж таки спогадів, можна написати томи книжок... І порівняймо цю наївність з тверезістю предків в тій самій матерії. Коли Адам Кисіль і інші його товариші манили предків гарними словами, один священик перестерігав своїх вірних перед непотрібною легковірністю: "Лисиця звір, але й та не піде вдруге в капкан, і птах не полетить вдруге на приманку. А людям на те і розум даний, щоб вони міркували і від біди відходили" 12).

А Величко перестерігає проти чужинецького "в обітницях і асекураціях непостоянства і обману" I3).

А один з найбільших тодішніх наших політиків так мало вірив в "трактати і договори", навіть "присягою утверджені", що вважав їх лише за "гру обману, віроломства і найпідлішої зради"14), перестерігаючи перед легковірством і марними надіями на силу солодких слів. Яким твердим духом надихані ці чисто демостенівські мудро-реалістичні, пересторогі! Як гарно звучить лапідарний вираз, що його з признанням цитує літописець: "звитяжець завше сам і право дає, сам і тлумачить теє ж, як хоче".15) І як далекі від того істеричні псалми деяких демократичних, чи соціалістичних сучасників на честь шляхетного серця московських "братів соціалістів", чи "братів хліборобів": Як легко впали вони і впадають в капкан солодких слів! Як хутко вірять в "обітниці і асекурації"! Як довго мусить їх бити по голові тверда дійсність, щоб вони

побачили за тими "обітницями" обман. Що не вони, а "звитяжець" сам тлумачить надане "право"... Скільки упокорень, скільки глуму противника "звитяжця", скільки залізної мудрості після шкоди, скільки чухання потилиці – заощадили би собі ті "провідники", коли б захотіли черпати свою мудрість з суворої школи мудрих предків, а не з глупих маніловських заповідей згуманізованого і здурнілого XIX віку...

Візьмемо ту фундаментальну віру, яку ростила в нас ліберально-соціалістична наша верхівка минулого віку (та ще й тепер), що навіть коли той "народ" (як наприклад, московський) так виразно ніс нам смерть, вірили, що народ з народом таки до згоди дійти мусить, бо які ж інтереси розділяють одну демократію від другої? Пригадаймо, як нас вчили, що некультурно думати про те, що одна спільнота по відношенню до іншої вкрай неприхильна. Треба бути хитрим лисом, щоб з вовком в одній упряжці побігти, як рівний з рівним.

А тепер розгорніть Апокризіс Христофора Філолєта (1597 р.), в якім він доводить, що з противником віри не можна знайти порозуміння. Що вийде так, як з лисицею, коли та вибралася з вовком на жебри: бо вовк казав: "Що буде моє, то хай буде моє, а що буде моє і твоє, то я з'їм обидвох"16). Наскільки мудріша ця приказка від "ученых" теревенів багатьох соціалістів і радикалів про "братерство трудящих" всіх народів, про "пролетарі всіх країн, єднайтеся" і інші бздури з тої самої катеринкарської мелодії.

Радикальний божок минулого віку вчив, що союзниками нашими в Україні будуть "самі великороси" (москалі), що наш порятунок – в "лібералізмі, спільнім з освіченими великорусами"17). На ту саму ноту – лише заміняючи "освічених великорусів" якимись іншими "дорогими товаришами" з II-го Інтернаціоналу (а навіть з Інтернаціоналу Троцького) чи "братами хліборобами", співають і теперішні наші соціалісти чи монархісти. Їм треба вірити, бо це ж, казав Драгоманов, "близнята по роду"... І як різнилася душа цих політичних дітей від мужньої душі предків, наприклад від того самого Клирика Острожського з його заповітом: "не личить говорити і радитися з сліпим про світло, з

розбійником про мир і згоду"18). А коли вже про згоду предки мислили, то іншу мали формулу. Вони домагалися, щоб з ними говорили "вольні до вольних, рівні до рівних — і чесні до чесних"19). Як мало ті, що пакти укладали з Мануїльським чи іншими посланцями Леніна в Києві, звертали увагу на третю, найважливішу, ланку цієї формули.

Соціалісти говорили про "солідарність між демократіями обох народів" – українського і того, що панував над Україною в XIX віці, що "опріч деспотизму в Росії царській не було перешкод для вільного розвитку нашої нації"20). Так вірили вони, а за ними вся наша інтелігенція минулого віку і нашого, яка сподівалася спершу – на царат; впав він – на лібералізм; впав він – на більшовизм; завів він – на хліборобську Росію...

До всякої нової чужинецької віри готові були приступити.

І як відрізняється від тої їх віри – віра в себе такого Івана Вишенського! Якою гідністю і – мудрістю звучить його відповідь, дана противникам його віри, що хотіли його перетягти до себе: "Не надійтеся сьогодня, не надійтеся завтра, не надійтеся позавтра, в будуччині і на віки віків"21).

Драгоманівці метикували "розумом", "теоріями", які так гарно укладали разом речі, в невибагливі голови, які не здійснювалися в реальній дійсності. Забули вони або не знали, що – як казав Б. Шов – "розум – добра річ, але не всі в стані кермувати ним, бо слабих духом розум робить своїми рабами і вони гинуть"... Вишенських і діячів його доби, – від рабства і гибелі рятував інстинкт, якого бракувало кастратам XIX віку. Той інстинкт боронив їх навіть від "очевидності", як боронив Кассандру, яка передбачила підступ з троянським конем. Коли б їх спитати, (як Деіфоб Кассандру):

"Коли ти знаєш, то скажи виразно

Що саме він (ахеєць) замислив нам на згубу?"

то так як Кассандра, відповіли б наші предки:

"Не знаю я нічого, тільки бачу

Кривий гієни погляд, тільки чую

Проникливий хижацький голос..."

Вони мали той інстинкт – діячі нашого "темного середньовіччя", а нащадки втратили його. Наші "розумники" з-під червоного стягу втратили уміння розрізняти чорне від білого, отруту від цукру.

Візьмемо відношення до єретиків цієї спільноти. Залежно від форми, які обирала національна боротьба, – тих, що тепер ми звемо перебіжчиками, перевертнями, – тоді звали єретиками (між іншим це слово часто вживає Котляревський в "Енеїді"). – "Хто відрікся від мови батьків"... кажемо нині. "Хто відрікся віри батьків"... казали тоді, а в обох випадках йшло про зречення від національності. І як же ж інакше ставилися до своїх "єретиків" наприкінці XVII віку і в віці XIX-ім у нас! Пригадаймо собі недавні факти, як ледве чи не Валенродами, а кожного разу великими патріотами і страждальниками за справу нації, робила наша преса Любченка, Бондаренка, давніше Панейка. Як їх найбільші промахи – висловлюючись делікатно – називала шляхетними утопіями, і подивимося на іншу традицію в цій справі. Пригадаймо, як Ісая Копинський, митрополит Київський в 1640 р. нагадував князю Яремі те, що, проти волі і наказу матері, покинув свою віру і приступив до іншої: "Чому ж ваша княжа милість не маєш наслідувати віри своїх предків, в якій ваша княжа милість народився"? Бо не належить забувати, "що отцовская клятва висушаєть, а материнськая викореняєть, як письмо мовить"22). Правда, яка ж то інша думка, яка інша оцінка речей визирає з того нагадування, яка інакша душа промовляє тими словами, ніж, наприклад, соціаліста Микити Шаповала, божка і приятеля наших

галицьких радикалів, який вчив, що не сміє своя нація-спільнота "деспотично заявляти (одиниці) – ти наш і до скону мусиш лишитися нашим"23). Правда, як своєрідно прадідів великих правнуки погані розуміли слово "свобода" і "деспотизм"! Як своєрідно вони розуміли волю як "волю кожної громади признаватися до того народу і приступати до тої спілки, до якої вона сама схоче"... Як своєрідно вони розуміли "систему примусової національності", яка "є такою ж всесвітньою появою в громадському життю, як і система примусової релігії"24). До яких дурниць допроваджує той розум "слабих духом", з яких сміявся Шов, той розум, що всякий, мовляв, "деспотизм" гідний осуду і, скажімо, деспотизм діячів Варфоломієвої ночі, і "деспотизм" громади чи матері, які прагнуть, щоб їх діти виховувалися в мові та у вірі батьків...

Інші погляди винесли з свого інстинкту предки наші, ще не збаламучені "розумом" драгоманівців. В своїм "Заповіті" пригадував Василь Загоровський (1577р.), щоб діти його "кождого ближнього своєго, як самі себе любили, але єресі всякої так, як трутизни душевної і тілесної пильно береглися". А дальше — "іменем Бога живого в Трійці єдиного і милосердного", закликав їх, аби "не мали ніякої спільноти, ні уживання з такими людьми, які відступивши від пристойних церкви передань, своєвільно тримаються єресей"25). Так гостро і неприєднано ставилися тоді до справ вірності своїй збірноті. Так безоглядно, "деспотично" – сказали б "свободолюбці" XIX віку – відносилися до "єретиків" і вільнодумців. Їх не вважали шляхетними мрійниками. Цуралися їх всіма способами.

Ставропігійське братство в 1613 р. заприсяглося "прав свого народу боронити". А "єсли би который отступувати міг, того в ненависти совершенно, яко проклятого... і на кождом містцу таковим гнущатися, як отступником і ґвалтовником віри і всієї руської Речи Посполитої". Правда, який далекий є той світогляд від світогляду толерування, порозуміння й поблажливості до недовірків і "отступників"? Від світогляду тих наших, помилуй Боже, гуманістів, які картали за "некультурність" бідну Олену Пчілку, або Міхновського за те, що Короленка назвав ренегатом... Як мало жили наші предки – як тепер сказали – "критичним розумом" і як

сильно жевріло в них, зневажуване модерними євнухами, почуття прив'язання до свого і ворожості до "отступників".

Так само відносилися вони, зрештою, не тільки до "отступників", "єретиків", але і взагалі до всіх, що виламувалися з-під громадської карності, що нарушували одностайність спільноти. В новітні часи, епігони вмираючого XIX віку безнастанно проголошують гасло – "в єдності сила", але забувають додати: і в карності, і в дисципліні, і в твердості караючої руки, яка не щадить і не прощає... Коли отаман Бородавка пив і гуляв, зволікаючи з походом, нехтуючи приказом Сагайдачного, гетьман, доносить лаконічно Літопис, "Бородавці п'яному шию утяв". Не чекав, доки протверезиться.26) Не журився Сагайдачний міркуваннями про цінність людського життя, лише про справу дбав.

В поході, особливо в морському – заборонялось суворо запорожцям пити. А кого на чайці знайшли п'яного, того – скидали в море. Правда, яка ж була "жорстока", "зоологічна" доба? Наші гуманісти XIX віку дозволили б такому скоріше чайку з цілою залогою догори дном вивернути, ніж допустили б таку зневагу людини! Але "дикі" козаки були тої думки, що краще п'яниця в воді, аніж при кермі... Не йдеться мені тут про пропаганду антиалкоголізму: не в поході козаки цілком не належали до абстинентів, і це їм не шкодило. Йде про безоглядне дотримання правил дисципліни і про миттєву санкцію за їх порушення. І цей дрібний, на око, випадок можливо найкраще характеризує всю різницю моралі обох епох.

Епігони кінця гуманітарного XIX віку, ворожо ставляться до москвофільства – в теорії. На ділі ж – дуже часто, у конкретному випадку, готові заплющити око на таке відступництво, на цей злочин. XVII-ий вік, навпаки, взагалі не виступав гостро проти "злочину" п'янства, але – у тому випадку, коли був злочин, той злочин немилосердно карав. Загальним обов'язком для етики гуманістів є безкарне порушування правил в окремих випадках. Правилом XVI-го віку було суворо карати за кожне окреме порушення...

Це була жорстокість, але ось така, наприклад, як у героїв Джека Лондона, коли в снігових пустелях Аляски злодія, з кусником хліба і сірниками, викидали геть з табору в обійми білої смерті. Жорстоке відношення до людини? Так, але яке чуйне, яке дбайливе, яке турботливе відношення до людей, до спільноти, яка, як і в випадку запорожців на чайках набагато цінніша була від одного злодія чи п'яниці...

І таких прикладів можна зібрати безліч. Того потурання приватному інтересу, того ділення на "своїх" і "рідних", того занедбання справи в ім'я так званої гуманності, тої толерації до вибриків і злочинів "заслужених", що байдикують у всіляких гуртах теперішньої інтелігенції, – не знав той суворий вік. Вручаючи булаву гетьманську Юрасеві, синові своєму, Богдан Хмельницький, на смертній ложі, говорив: "анатемі віддаю того, хто зведе його з правдивого шляху і зробить притчею во язиціх, і посміхом межи людей. Віддаю і самого його, коли він піде шляхті строптивим і віддалиться від правоти, чести і християнської чесноти".27) Зовсім неважливо, чи ці слова сказав старий гетьман. Важливо, що історик вложив їх йому в уста, важливо, що була це їх мораль, отже, мораль провідної верстви тої доби. І як відрізняється вона від моралі провідної верстви нашої ліберальної інтелігенції!

Подібно, переймаючи булаву, промовляв Виговський: "ся булава – доброму на ласку, лихому на кару. Потурати ж у війську я нікому не буду, коли ви мене вибрали, бо Військо Запорозьке без страху пробути не може".28) Як дико мусить звучати ця промова наприклад, для вуха вірного драгоманівця, що не любить подібного "деспотизму", і стоїть за "свободу" кожної одиниці в спільноті і кожної громади в ній, – за "свободу" вибирати собі по вподобі той чи інший національний зв'язок-колектив! Як дико мусить звучати та сувора мова для демократичних "провідників", які саме на потуранні лихим і на дрібних інтригах – основують своє "провідництво"...

Коли той самий Юрась привів свою вітчизну до руїни, ось що писали йому запорожці в обороні "милої отчизни нашої": "Кров братії нашея

через твоє бєззаконноє, Богу немилоє, мєждуусобиє пролитая... вопієт до Бога на отмщениє твоє", і заповідають автори листа: "ми вскорі до тебе прийдем і не тільки дому твоєго стіни розметаєм, яко гвалтовника і разорителя отчизни нашея, але й душі твоєї жити в тобі не оставимо".29) Ще під тим листом стояв підпис: "тебі зичливі приятелі", це Юрася з пантелику не збило. Він розумівся на жартах запорозьких і не гаючи часу, отримавши цього зичливого листа, відразу – постригся в ченці...

Як добре, що наші предки так дбали про душу своїх заблудших ближніх! Яким широким руслом плило тоді життя! Як широко дихають груди, коли розгортаєш сторінки старих літописів, з такою – архаїчною формою, а такою модерною змістом мовою, порівнюючи з сухотним патяканням сучасних гуманістів.

Другий гетьман, в своїм універсалі закликає своїх: перекинчиків, "отродков і отщепенців наших, для власних користей і приват своїх, о упадок отчизни не дбаючи, яко ядовитої єхидни стережіться".30) В листі до кошового Лукаша пише Петро Дорошенко, що він теж того хоче, "жеби, як за єго (Богдана) гетьманства, так і тепер, за моєго уряду аби било єдино стадо і єдин пастир", але тут же додає ще щось, що було чимсь самозрозумілим в XVII віці і що наглядно видасться всім новітнім демократам, чимось диким: коли ж, додає гетьман, тої єдності розмовою не удасться привернути, – "чогож іж для амбіцій нікоїх братії вашої і нашої трудно било доказати іначей, теди мусілося на тоє і воєнного употребити прогресу". Цей другий істотний момент, санкції – є такий незрозумілий нащадкам тих велетнів, що навіть заглядаючи до маніфестів тих останніх, і вони тільки підкреслюють і тільки розуміють їх першу частину – "во єдину волю, во єдину раду!". Але яким способом ту єдину волю осягнути – цього їм второпати не дано...

Драконівськими способами підтримували тоді в спільноті "думу і волю єдину", не уговорами, не поблажливістю, не потуранням. Добро "отчизни нашея" і караюча рука справедливості для "отродков і отщепенців" – ось були способи, так добре забуті нашим лібералізмом часів "відродження".

Безмежно різними були і поняття патріотизму – в тих віках і в столітті "відродження". Те, що тоді звалося патріотизмом – тепер, на жаргоні драгоманівців, зветься "шовінізмом". Те, що тоді звалося "отступництвом" – те, на жаргоні радикало-соціалістів, зветься "космополітизмом". Ніби потоп відділяє нас від тих часів...

Шовінізм – ось те страшне слово, той страшак, яким плямують драгоманівці всяку здорову любов до свого, всякий здоровий відрух ображеного національного почуття на безправний дотик ззовні. І як же ж інакше дивилися на той шовінізм наші предки! Царський Постишев другої половини XVIII в. на Україні, граф Румянцев, який був після скасування гетьманства генерал-губернатором, нарікав на "малоросійських дворян", що вони – "при всіх науках і в чужих сторонах обращеніях лишилися козаками і заховали любов до своєї власної нації і солодкої отчизни, як вони її називають", та що – "ся невеличка громада людей інакше про себе не відзивається, як тільки, що вони найперші на цілім світі, і що нема від них нікого дужчого, нікого хоробрішого, нікого розумнішого і що все, що в них, то найкраще"... Доки таким шовінізмом була перейнята Україна, доти вирощувала Орликів і Полуботків. Коли "розумнішою" (ах, російська культура!) і "дужчою" ("все таки – шоста частина земної суші!") стала вважати – за виразом Драгоманова "північну сестру", тоді прийшли Кочубеї і Любченки, і Винниченки.

Цариця Катерина скаржилася графу Румянцеву на "спостерігану в нім (в українськім народі) внутрішню проти російського народу ненависть".

І це було нормальне, і тим великі були наші предки.

Але К.Коберський в "Каменярях" (1936р., ч.6) бідкається, "що любов батьківщини люди розуміють так, що патріот мусить свій народ вважати ліпшим, мудрішим та більш вартним... Такий патріотизм (шовінізм) і не здоровий, і не оправданий".

Хто в тих двох випадках, здоровий, а хто душевнохворий?

Що той "шовінізм" українського народу вважала за шкідливий – для себе – цариця Катерина, це зрозуміло. Але як розуміти, що його вважає шкідливим для нас радикал Коберський?

Чи не є він, разом з хмарою його однодумців, дійсно в пазурах якоїсь хвороби, що мутить їх розум і ялить душу?

Той свій погляд, як на народ вищий, не як на "плебейську націю" (чим так пишався Драгоманов) перейняли українці часів Катерини від мазепинців і богданівців, які, в свою чергу, покладалися на своїх славних "предків" з часів князівської Русі. Коли Мазепа поділився зі старшиною своїми намірами повстати проти Москви, старшина відповіла, що добре він робить, бо вона "не знесе зневаги в землі своїй від народу, нічим від їх не кращого, але нахабного і готового на всяку наругу".31) Тоді дивилися ми на себе як на щось вище. Так само С.Величко пише про Україну під Московщиною, як його "отчизна терпить топтання і злобу".32) Полуботок в розмові з Петром пишається культурністю і славою свого народу, ставлячи його під кожним оглядом над народом московським, в якім, в часи Олексія, "все ще було в стані ніби немовляти ("младечествовало") і виходило щойно з хаосу..., і майже з цілковитої марноти.33)

Ці вислови відображають погляди тих кругів української спільноти, з яких вийшов дотичний автор. А ці погляди цікаві! В ті часи, коли суспільство, народ російський, керовані царським урядом ще менше мали до говоріння, ніж в XIX, не кажучи вже про XX вік, українці все ж таки вважали своїм гнобителем, власне отой цілий народ, не лише царат, не тільки сам режим. Так само Богун пригадує "народові московському" – що жив в "рабстві і невільництві", що обходилися з ним, як з собаками.34) І як далекий цей шляхетний і такий природний патріотизм предків – це протиставлення народу народові, від "патріотизму", наприклад В. Липинського, який називав москалів – "рідними братами по крови, духу (?) і культурі (?)", а український народ і російський – "братніми націями". 35)

Який деградований був його "патріотизм" і "патріотизм" Драгоманова, що теж вважав нас і москалів за "близнят". Або "патріотизм" Микити Шаповала, що мріяв про Лігу народів східної Європи, в якій українці могли би "віддати свою любов" "братньому народові", "старшій сестрі". Це казали в часи, коли агресивність російського народу проти нас виявлялася стократ яскравіше, ніж в XVII чи XVIII віках! У цій "еволюції", коли від нормального протиставлення народу народові, перейшли наші батьки чи сучасники до протиставлення народу – лише певній касті московського народу, її режиму, виявляючи рівночасно свою любов до того цілого, чужого народу; в тому новому переконанні, що ми творимо одну цілість з московським народом – власне лежало оте звиродніння нашого національного почуття, до якого воно дійшло від часів "дикого" козацтва, до "освічених" і "культурних" туманів з часів нашого "відродження"...

Читайте старі літописи і хроніки, і всюди знайдете поняття "отчизни нашея" – завжди в протиставленні до Москви як до чужини. Оскільки більш вищим, модернішим, шляхетнішим, більш людським було те почуття, ніж виплекане діячами "відродження" в XIX віці, які за свою вітчизну вважали не тільки Україну, але й "Схід Європи", СССР, і тому подібні плоди хворої уяви і кастрованої душі наших радикалів, соціалістів і хліборобів –"державників"...

І дійсно, тримаймо в свідомості оце предківське розуміння патріотизму з одного боку, а з другого викличемо в пам'яті те поняття "патріотизму", яким нас годують нові національні дегенерати. Ідеалом предків – було визволення їх "отчизни", в тім виливався їх патріотизм, їх любов до рідного краю. В "культурної" людини XIX віку з табору ліберально-соціалістичного, інший вихід знаходить почуття любові до свого. Передусім – вона цього нормального почуття соромиться, і коли вже про нього доведеться заговорити, то – ніби вибачаючись – вона зараз додасть те, що люблячи своє, "не оставить і ко всій Руси любови" (М. Драгоманов), особливо до тої, північної, до якої предки мали не любов, а погорду. Але і того мало! Для такого "культурника" ідеалом є не розквіт свого народу, а "братерське єднання всіх народів, зілляння всіх народів в

один .народ". "Справжнє щастя" – соціалісти думають лише про "щастя" – дасть лише "правдивий космополітизм", щоб "злитися в одну братерську сім'ю народів", "в один майже народ", "як брат з братом".36) Коли про таке "братерство" говорять, скажімо, москалі – вони знають, що роблять, бо в них це значить російська нація, що поглине всі інші. В них такі розмови – це вияв інстинкту підкорення, агресії, завойовницьких намірів. Але коли про це говорить нещасний Гр. Наш із малоросів, доводячи, що сильний народ "мусить помагати слабшим", себто нам, коли всі мають злитися в одну націю (там же стор. 190) – це кретинство. Так само, коли в унісон грає незабутній Михайло Драгоманов, коли бездарно віршує:

"Ти, русин північний, один із всіх братів

Велике зложив государство,

Нехай же та сила послужить на поміч

Слабішим братам у слов'янстві."37)

Для одної прихильниці драгоманівщини, патріотизм, який сповідували Полуботки й Велички, напевно видається якимсь "людоненавистництвом". Звеличниця Драгоманова сумує, що "останніми часами патріотизм робиться в нас словом, якимсь неприємним для поступовця, в якім лунає традиційний егоїзм кожного народу і яке протиставляють братерському інтернаціоналізмові та загальному пацифізмові". Тому радить відкинути цей новий, ненормальний патріотизм і прийняти інший, "шляхетний", ось наприклад патріотизм... Рабіндраната Тагора. Не "ідолопоклонний культ нації до себе самої" 38), який разив і графа Румянцева, в наших предків, які ще не закоштували тагорівської і драгоманівської "мудрости".

Цей "новий" патріотизм, який несуть наші соціалісти й радикали, є між іншим близький не лише патріотизму Тагора, але й патріотизмові Льва Толстого, бо він же вважав, що "патріотизм є в наш час почуття

неприродне, нерозумне, шкідливе, що спричиняє велику частину тих нещасть, від яких страждає людськість". 39)

Це властиво і є патріотизм нашої дубової "верхівки", тих "культурних" інтелігентів минулого віку, який і досі існує в запаморочених мозках радикально-соціалістичної, чи ліберальної нашої "еліти". Але той "новітній", інтернаціоналістичний і пацифістський патріотизм, те звиродніле почуття XIX віку наказують нам шанувати як наші "традиції"! Якраз за те на нас накидаються, що гидуємо такими "традиціями" часів занепаду; за те, що прагнемо повернути нашу ментальність до великого минулого, коли люди жили нормально, думали нормально, відчували нормально; коли патріотизм – був патріотизмом, а не космополітизмом; коли нація була нацією, а не "всенацією"; коли любов до свого була любов'ю до свого, а не – водночас – до чужого і ворожого.

Тут нема вибору, ні погодження. Або – патріотизм наших предків, або – "патріотизм" Тагора, Толстого, Липинського, Винниченка, Шаповала і графа Румянцева, – всіх тих, які той нормальний патріотизм, що ми хочемо воскресити з минулого, обкидають багном; всіх тих, яким цей наш патріотизм тхне "ідолопоклонним культом нації", "неприємним для поступовця"...

"Ідолопоклонний культ нації" називають ще наші "патріоти" типу Толстого – "зоологічним націоналізмом". Що розуміють вони під цим не так страшним, як глухим означенням? "Зоологічним націоналізмом", на їх думку, перейнятий всякий, хто наприклад не стає до спільного фронту з Москвою чи з сіонізмом; хто не тремтить з захоплення від самого звуку імені Пушкіна; хто не співробітничає з "Нашим Шляхом". "Зоологічним націоналістом" є всякий, хто каже, що живучи між вовками, не можна мати зубів і вдачі корови, або що в злодійському селі не одягають на сторожових псів намордника. Хто так думає, той, на їх думку, проповідує "щастя ножа" і приносить ганьбу "нашому культурному і туманному століттю". Така їх "традиція", яку вони хочуть прищепити нашому віку, вікові війн і революцій.

Для наших бубніїв людяності, всяка людина не нашої породи це не чужинець, а – брат. То лише "націоналісти звертали всю причину лихого стану українства на "ворожих сусідів", раді були зачіпати їх... Напроти, ми (космополіти — Д.Д.) думали, що народу... чіпати нічого, а з демократично-прогресивними елементами в них навіть треба дружити". До всіх слов'ян треба "ставитися з любов'ю", забути "нікчемні свари". Рацію мав індуський мудрець Тагор, що – "ті що обдаровані міцною силою любови, що мріють про духове об'єднання, що мають найменше ненависти до чужинців", ті переможуть в житті і гратимуть "провідну роль в майбутнім", тим усміхнеться доля. І навпаки нетолерантні – зійдуть на пси.40) Така була думка їх всіх, того чесного товариства гуманістів, від батька і вчителя почавши, а скінчивши на епігонах – Коберським та письменниках з "Громадського Голосу", "Вперед" й інших червоних чи рожевих часописів... Хто цієї любові до всіх друзів і недругів не має, той – виродок серед українства, той "кривавий романтик", той хоче повести наш народ "на звірячі шляхи", для яких "не може бути ґрунту в моралі та психіці українського народу".41)

Люди, перепоєні тою "кривавою романтикою", це – "тупоумні міщухи" і в них "хамський рух" воскресив "звіринні інстинкти",41) від яких – хай доля оберігає наш народ...

За цим блеянням відвертих чи замаскованих драгоманівців, не один готовий забути, що в цім крику нема ніякого "поступу", ні "гуманности", є лише звичайна овеча мудрість. А ще до того – мудрість, яка нічого спільного не має з мудрістю наших предків, які жили перед часами "відродження".

Бо предки наші зовсім не дивилися на світ, як на рай перед гріхопадінням. А коли й були "обдаровані міцною силою любови", то її вистачало лише для своєї породи. Вони зовсім не вважали, що братерство є завжди на місці. Навпаки, не раз уважали, що глупо давати "стерегти шулікам голубів". Вони думали, що "єднати вівці з вовками на одній луці, це всупереч самій природі і здоровому розмислові". Щодо заповіді чоловіколюбства Тагора та його епігонів, то предки воліли "в разі

конечності, ліпше впасти в руки Божії, ніж в руки людські"...43) Ні до людей, ні до людців, ні до людськості особливої довіри не мали.

Взагалі, і під тим оглядом було провалля між їх світоглядом і світоглядом "відродженого" українства XIX віку. "Нова Україна" – орган соціалістів-радикалів з-під знаку М.Шаповала, писала: "любити свій край, рідний край... ще була зрозуміла річ" (не природна, не наказ сумління!). "Але з сього не виходить, що треба було з погордою, або з ненавистю ставитися до інших народів". В. Липинський вчив, що, визволяючи наш народ, мусимо йти разом з Москвою, не проти неї! "Драгоманов думав, що треба любити свій народ поруч із другим, а не проти другого" (соціалістичний Гаркун-Задунайський тої самої думки на цей рахунок, що і Румянцев-Задунайський). "Так само, як ми любимо свій дім, свою сім'ю, свій спосіб життя, але це не примушує нас ненавидіти те все в інших людей",44) – твердили вони. І в консеквенції – як же ж швидко схиляли шию, як прудко відрікалися від любові і до свого дому, і до свого способу життя, коли міцна сила московської півночі наказувала їм свій, чужий їм, спосіб життя – уважати за власний і "рідний". Любов до свого, яка була тільки "зрозумілою річчю", а не позарозумовою пристрастю, – швидко вистигала... А любов "свого поруч із чужим" як же ж прудко доводила до заміни свого на чуже...

Оскільки більше відсічі під тим оглядом мала філософія прадідів наших. Коли після одного невдалого нападу турків на Січ, гори яничарських трупів лягли на кошовий майдан, їх вирішено було – спалити, "бо на побитих... трупах кунтуші свої були в єдній крови бісурменськой аки омочені... І єсли би їх хто похотів знімати", тоді б мусив "руки свої тим сквернити".45)

Але для Шаповалів, Григоріїв, Винниченків, і навіть для Липинського, московська сила – це були заблудші брати. І треба переконати їх – і вони отямляться.

Якою ж фундаментально іншою, фундаментально неідилічною була філософія прадідів, що цуралися контакту з невірними! В їх навернення

не вірили запорожці, вірили в їх витереблення чи унешкідливлення. Це були – "безбожні агаряни" з нашої минувшини. Це були "проклятий і безбожний Ногай", "проклятий і безбожний Шелегуба". Це були зненавиджені насильники, не засліплені брати, яких треба напоумити.48) І нікому з наших предків, що змагалися у кривавому змаганні з тими яничарами і агарянами не гірше, ніж наше покоління з більшовиками, – і в думці не мали любити свій народ не "проти" тих Ногаїв і Шелегуб, а "поруч з ними"! Нікому з наших предків в голові не вмістилося б, що можна було інакше, як "з погордою, або з ненавистю ставитися" до тих наїзників...

Цю нову настанову до братів Шелегубів ("братів-пролетарів", "братів-хліборобів") приніс щойно наш звироднілий XIX вік з Драгомановими і іншими апостолами нашого "вироджения"...

Драгоманов і драгоманівці не розуміли, не знали категорій – "свій-чужий", не розуміли, що від не свого немає правди. Вічно чекали з далекої півночі, коли не політичного (на це їм було "наплювать"), то соціального "визволення", за яке багато прощали наїзникові. Не раз просто кликали його до себе...

І як же ж, знову інакше дивилися на ці речі далекі пращурі! В "Похвалі кагану Володимирові" казав тодішній проповідник: "не наведи на нас напасти... Не предай в руки чуждиї, да не прозветься град твій плінен і стадо твоє пришельци в землі несвоїй (пригадується Шевчевкове – "на нашій, не своїй землі" – Д.Д.), да не прерікут страни: где єсть Бог їх?" Жахом наповняла серця пращурів гадка про навалу "чуждиїх". Вони знали, що за "чуждими" йде і їх Бог, перед яким мусили б схиляти коліна; що "чуждії" не приносять визволення, лише обертають підкорених в народ без свого Бога, без своєї правди, і без своєї землі.

І ці категорії – Бог, своя правда, своя земля, стали чужими новим апостолам космополітизму, злиття народів, "всенації" і всеохоплюючої любові! До якої дегенерації призвів здорову душу нашого народу проклятий вік нашого занепаду!

Нові гуманісти пророкують наглу загибель всім тим, хто "лише зміцняють і розвивають свої бойові інстинкти, свою нетолерацію".47) Але "зоологічний націоналізм", те "хижацтво", яке вони викликають як кару небесну – за давніх часів не було нічим іншим, як нормальною поставою всякої одиниці, всякої породи у вічному змаганні за своє місце під сонцем. Ось як дивився на такі речі проповідник великого князя Володимира: він хвалив його, цього на правду великого володаря, за те, що "підбив під себе сусідні краї, одні миром, а непокірні мечем..."48) Як політично-територіальну, так скріпляв він, виковував і духовно-релігійну єдність своєї країни, запроваджуючи християнство. А в "Поученні дітям" розповідає Мономах про війну з сусідніми ордами: "повоєвал до Лукомля... На Десні изимахом князя Асадука и Саука, и дружину их избиша... И на ту осень идохом з Черниговци... к Міньску, изїхахом город і не оставихом у него ни челядини, ни скотини... Идохом в Білі Вежи, и Бог ни поможе и святая Богородица, избиша 900 половець, ...а два мужа толко утекоста". Треба було й собі вовком стати, бо вовки довкола жили: "и внидохом на святаго Бориса день из Чернигова, и їхахом сквозі полки половечскії і облизахуся на нас аки волци стояще, и от перевоза и з гор". Правда, "Бог и святий Борис не да им мене в користь, неврежени доидохом Переяславлю", але тому "неврежени", бо знали вовки половецькі, що з ще більшою звіриною від себе мають діло...49) Не з скарлуватілими нащадками тих наших стародавніх лицарів.

В ті часи не "толерація" була законом, а відплата. Князь Володимир казав (1152): "оже буду жив, то любо свою голову сложю, любо себе мщю". Засадою Сірка у боротьбі проти татарів було – "вет за вет". За кривди, заподіяні ординцями Україні, ніс "огнем і мечем" – "отмщениє хану і цілому Криму за турбації, зневаги і шкоди". А взявши в полон "тумів", потатарчених українців, наказав, як верталися до Криму, "всіх без жадного пощадения на голову вибити й вирубати", уважаючи, що так було б і для них краще, "нежелибисте міли в Криму между басурманами розмножатися на наши христіянскіи молодецкіи голови".50)

Взагалі в ті часи інакше, ніж в XIX віці вірили .в справедливість Божу. Тепер, слова "Мні отмщениє і аз воздам", толкуються в тім сенсі, що не

людська це справа, а Божа, а як Він зробить – Його справа. Тоді думали інакше. Тоді вірили свято, що ніякий гріх не мине насильника, що "аз воздам" це не пусті слова, що вони колись таки здійсняться і то, як наприклад думав Мономах, руками людей, яким "поможе Бог і пресвятая Богородиця". Розповідаючи про катування українців москалями після Полтави, в Лебедині, автор "Історіи Русов" пише: "єжели по словам самого Спасителя... всякая кров, пролитая на землі взищеться от рода сього", то "якіж взискания належаться за кров народу руського, пролитую... до сього дня", до часів Меншикова і Петра (ст. 213). Коли той самий кат його народу, підніжок Петра, Меншиков, попавши в неласку і на заслання, автор "Історіи" каже, що це "помянена бисть перед престолом Всевишнього кров многих мертвецiв, неповинно пролитая на Руси", це "изли Бог чашу гніва свойого на главу убійци і на дом його" (стор. 232). Величко уважає, що коли в Україні з'явився великий муж, що карав насильство і кривди, і несправедливості, то це "милосердиє Божие", побачивши "свише на такії невиннії терпінія", того мужа "во отмщениє оних всіх бідствій опреділило".51) Мученики тих часів це не були мученики теперішніх прихильників Тагора і Толстого – паралітики на роздоріжжю. Це були мученики, які "невинно пострадавшії, воліють... із гробів своїх, жадаючи за кров їх отмщеяия".52)

Як різнилася від них ментальність тих толстовців з-під знаку соціалізму чи радикалізму, які проповідували не свободу Сірка, Мономаха, Величка, автора "Історії Русів", а тільки свободу індуського святого, "правдиву свободу без ніякого ворогування, яке доводить до війни"; свободу, оздоблену "пробудженою свідомістю, яка ставить народ понад усякі обіди і знущання", змушує його не звертати на них уваги. А коли й бути патріотом, то того "шляхетного" патріотизму, якому не можна "переходити у войовничий" патріотизм 53) і який "виявляється в тихому стражданні".

Взагалі сучасні проповідники "гуманності", "людяності" проклинають "завойовницький дух" і "отмщениє". Бо й що з нього вийде? "Чи справді завойовницький дух є необхідний, щоби націю удержати в стані Свіжості,

гарту і здоров'я?" Зовсім ні! Народи, перейняті таким духом – погано закінчили, або закінчать (автор того певний).54)

Бо культ "завойовницького духа", культ "сильної еліти", повчали вони, – лише "тим самим скріплюють ту силу, що наступає на наше ж народне життя".55) Отже – удаваймо мертвих, втягнімо в себе пазурі, або ще краще даймо обстригти їх і аж тоді все буде в порядку! Не викликаймо вовка з лісу. "Наше народне життя", на їх думку, потече тоді молоком і медом!

"Реальних питань життя не дасться вирішити самою фразою про "національну етику", або "інтерес нації". Співжиття людей і цілих народів мусить отже регулюватися якимись іншими засадами, які й звемо "етикою"... Правда, деякі етичні кодекси мали на думці лише громадян свого племені, а відносно інших, "варварів"... радили використовувати засади "національного" чи конфесійного егоїзму. Але нема ніякого сумніву, що нині це вже пройдений шлях, до якого немає повороту і що навіть у сферу міжнаціональних відносин... вкочуються нові етичні норми, загальнолюдські".56)

Конкретно? Конкретно, наприклад, – не можна ніяким чином – проти Леніних і Постишевих користуватися якоюсь окремою "національною етикою", або – ще гірше – "національним егоїзмом" 40-мільйонного тиранізованого народу, неначе проти якихось "варварів"! Це було б негуманно і не по-людськи. Треба знайти спільні з ними етичні засади – і на їх підставі вже з ними порозумітися.

Хто ж несе ті "нові етичні норми"? Їх носієм є, по-перше, соціалізм. Очевидно, він "ще кволий, в устах членів пануючих націй, він часто-густо "обтяжений ще імперіалістичними навичками попередніх поколінь", але це нічого, він вже "викристалізовує свою ідеологію щораз більше і є на добрій дорозі до того, щоб вибороти авторитет засадам загальнолюдської етики в практичнім житті".57) Отже, не спішимо, допоможемо Сталіну, Блюму, Адлеру викристалізувати в собі "засади загальнолюдської етики", навчимо їх, переконаймо їх, але, заради Бога,

не засвоюймо й собі ту "етику людоїдів", яка лише компрометує нас перед "культурним світом"!...

Це може видатися перебором? Але так не є. Цей мотив повторюється регулярно в "новітнім" українстві – від Драгоманова через С.Єфремова і українську пресу часів між першою (1905) і другою (1917) революціями в цараті, через "Украинскую Жизнь", аж до останніх писань на еміграції Винниченка, Шаповала, або – тих радикалів, з яких найодіознішого я оце цитував... Це люди, яким не допоможе ніщо; це люди, у яких мозок наскрізь з'їдений хворобами "людяності" і "гуманності"; це люди, яких "наука" своїм трупним смородом затруїла наше духове життя в минулому віці, отруює його ще й нині, яка в'ялить в нашім оточенні все пишне, здорове, гарне, що стріляє високо в небо.

Все в них просто – в людей з цією заячою психологією. У них все залежить від того, щоб зробити людей (і ворогів) "делікатнішими, добрішими, справедливішими, примусити їх думати не тільки про себе самих". Про це дбає – чудесна фея-чарівниця – наука. Вона ж – "доводить до поступу в відносинах поміж народами та в порядках громадських і державних". Коли є на світі насильники, Аттіли, Тамерлани, Петри і Катерини, Сталіни, – це нічого, це минеться, бо "науковий поступ... змінює на ліпше і духовну природу людську" і підносить людей "понад старе життя, близьке до звірячого".58) Лише без "національного егоїзму", бо сполохаєте непотрібно чулі серця новітніх Петрів і Катерин, які під впливом науки і соціалізму вже "на добрій дорозі" визнати над собою авторитет загальнолюдських етичних норм! Їх "духовна природа" переміниться "на ліпше", і так – повільно, але певно – ми дійдемо "до поступу в відносинах між народами та в порядках громадських"...

Ось якою була та гуманна філософія, яку несло нам XIX століття. Ось яким був той світогляд, який і досі панує в головах його жалюгідних епігонів.

Коли ж ви думаєте, що цитованих вгорі взірців того кретинізму не можна перевищити, то помиляєтеся...

Одним з божків сучасного й минулого радикалізму був Михайло Павлик. З нагоди його ювілею його прихильники писали про нього, що стоїть він, немов "великомученик народу і синонім героїзму" серед "всіх великих людей в ряду, який починається Ісусом". Сам про себе, з характеристичною демократам скромністю, писав, що має в собі "гостре почуття правди, лагідність і завзятість, делікатність і добрість". Був великим поступовцем і в своїм творі "Ребенщукова Тетяна" висловив думку, що ліпше було б, коли б люди не брали церковних шлюбів, а "парувалися як птахи"...

І ось цей геній дає фундаментальну, наскрізь перейняту загальнолюдською етикою, відповідь на питання, – що робити, коли всякі "варвари", ті Петри чи Аттіли, "не послухають голосу науки і не змінять під її впливом своєї духової породи"? Що тоді? Може, як Величко, або автор "Історії Русів", або стародавні князі, чи інші "варвари" – приректи їм помсту? Але де! Наш лагідний гуманіст і прихильник пташиного парування відповідає інакше. Згідно з цілою філософією свого радикально-соціалістичного оточення, він віщує, що тоді тим ненаверненим грішникам треба прощати! І вказує на себе, що теж "прощає своїм просвіченим землякам не лише тяжкі кривди, заподіяні ними мені, але простив я моїм просвіченим землякам навіть тяжкі кривди, заподіяні моєму народу".

Цитуючи ці слова, Франко в’їдливо додає: "Се вже справді верх гуманності, до якої не підіймався навіть Сам Христос, бо ж Він простив тільки тим, що мучили Його, а тим, що кривдили брата, обіцяв тьму кромішну і безплатний опал в вогні вічнім".59) Так "хоча й коротко, але велми прикро й досадительно", як сказав би Величко, пише Іван Франко про радикального божка і його "етику".

Навів я цей вислів не як жарт. Цей "жарт" практично характеризує те духовне підніжжя, з якого виросли наші корифеї "поступу" і "вселюдської справедливості", що "традиції" моральних сифілітиків прагнуть прищепити здоровій нації.

Порівняйте всепрощаючу дурійку Павлика з такими словами князя Ізяслава з XII віку: – "Аби Бог дав здоров'я, а помста буде", і побачите ту духову прірву, яка ділить дві епохи, дві традиції. Люди тої старої епохи сподівалися не на "науку", не на "поступ", не на благодушність звичаїв, не на напоумлення Аттіл, чи уморальнення "поганих половців", не на загальнолюдську етику, лише на власну духовну і фізичну силу. Механізм цієї сили в житті не був для них чимось аномальним, лише законом, даним життю Богом. Вони твердо вірили та сповідували (бо це "признает умний всякий"), – що і "всякоє твореніє" має "право боронити своє буття, власність і свободу" та що "на те йому і дані самою природою, або Творцем його достатні знаряди або способи"60), щоб їх удосконалити, щоб стати самому відпорним.

А Величко пише: "коли ж если безсловеснії звірі, будучи в запертю, при всякім довольстві от господ своїх, натуральним правом звикли все те довольство уничтожати, і всяким способом, вожделінної собі ищучи свободи, яритися і устромлятися на їх, господ своїх, то коє диво і який гріх" – коли подібне зробить в потребі людина?61) А всім противникам "зоологічного націоналізму" радимо прочитати слова одного з найбільших людей, якого дала наша земля: "всі народи боронять життя своє і свободу, і звірі, і птахи роблять те саме. На те Бог дав їм зуби і пазурі".62)

Є народи-пани і народи-плебеї, або як цих останніх зве Шпенґлер, фелахи. Шевченко їх означає теж своєю назвою. Плебеїв – називає "свинопасами", "гречкосіями", народи панські – "лицарськими синами", "козаками", як особливий людський тип, створений панувати, не над кимсь, а на своїй землі; бути суб'єктом життя, не його об'єктом, не глиною в чужих руках, не "сміттям" і "гряззю". Мотивом чину цього типу людини, була "слава", і її здобуття. Мучить її найбільше не економічна "кривда", а відібрання свободи, зганьблення, те, що "у ярмах лицарські сини".63)

Цей поділ на "лицарів" і "свинопасів" серед народів, на аристократів, панів і плебеїв – не є поділом класовим, соціальним, лише –

психологічним, типологічним. Кожний народ представляє, в певні хвилини, його провідна верства. Вона може складатися – з касти жерців, феодалів, дрібної шляхти, бюргерів, або "селянсько-робітничої" бюрократії, – це все рівно. Наприклад, напередодні великої революції 1789 року, знуджена пануванням і спрагла матеріальних утіх, французька феодальна аристократія – хилилася вже до феллахського типу. Так само козацька аристократія в Україні – виразний аристократичний тип за Богунів і Дорошенків стає типом плебейським за панів Халявських і Довгочхунів.

Для розрізнення цих двох типів, ніщо не є таким добрим пробним каменем, як їх відношення до суспільно-політичного ідеалу. Плебея – пізнаєте по його тузі за "соціальною справедливістю", за рівністю (хоч би під тираном). Пана – пізнаємо по його тузі за свободою, все рівно якою ціною. Любов селян до "батюшки царя", який їх охоронить проти панів, або старшин – це любов плебея. А луна її бринить у звеличенні царату Драгомановим, у припаданні наших соціалістів до ніг більшовицького царя, що "все ж таки зробив дещо позитивного в Україні" ("Трудова Україна"). Плебея пізнаєте, особливо, і по тому, що він недооцінює значення політичного власновладства...

Цей суто "свинопасівський" світогляд цілком опанував нашу ліберальну інтелігенцію минулого віку. Навіть історик Костомаров уважав державу передусім за знаряддя насильства, вона повстала як "плід завоювань".64) Відомо, що антидержавний, наскрізь анархічний ідеал проповідував і Драгоманов. Антидержавний характер носить і концепція Липинського – "трьох Русей". Все, що було сполучене з вищою формою народної організації – з державою, уявлялося нашій інтелігенції як прояв насильства; їх разив "інстинкт державного насильства", натомість вабила мрячна утопія "народоправства".65) Так і "в історичній концепції Грушевського, змагання до витворення власної держави й взагалі державницькі стремління, стоять на другому плані супроти стремлінь народних мас досягти максимум задоволення своїх соціально-економічних інтересів". Він вважав, що "соціально-економічну і національну емансипацію українського народу можна осягти і в межах

чужої державності (російської і австрійської)", тому "він мало цінить державні змагання українських князів та гетьманів і осуджує їх", оскільки вони "вимагали жертв" від мас народу. Грушевський сам зізнається, що "був вихований в строгих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-методіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфліктах народу і влади, вина лежить по стороні влади... З тих принципів виходить професор Грушевський... в оцінці рухів українських народних мас і виступає проти власних князів – як ось його погляд про рух "татарських людей" XIII ст. проти короля Данила".66)

Ці ж "висновки" помогли йому піти назустріч новим "татарам" – більшовикам в 1919 році, піддавшись на їх обіцянки. І не була це якась "людська помилка", не якийсь несподіваний стрибок в гречку, – це випливало, як бачимо, з його загальної настанови, з його психології... Люди тої психології думали, що й чуже татарське військо могло принести визволення нашим древнім "болоховцям". І, паки і паки, оскільки інтелігентніший, і мудріший був автор "Історії Русів", що писав: "всякий народ повинен мати своїх воїнів, щоб поручити свою долю і безпеку не чужоземному, а своєму воїнству", а доручати ту безпеку і долю ординським воякам – це все-рівно, "неначе приставити шуліку стерегти голубів, а вовків – овець". (ст. 18)

Радикал Пушкар застерігає "перед пересадним надаванням державі, як такій, завеликого значіння в житті народів", мовляв, обійдеться й без неї.67)

Ненависть до козацької епохи, одної з найбільш блискучих нашої історії, поділяють всі сучасні фелахи-інтелігенти, починаючи від новозорянців і закінчуючи – радикалами. Козацька доба для "Нової Зорі" є "періодом найгіршої анархії". Шельменко-денщик, що надає тон "Новій Зорі" – так ненавидить ту нашу добу, що хвалить погромницю козацтва – московську царицю Катерину, бо "цариця Катерина зробила велику прислугу українському народові, зруйнувавши руїнницьке гніздо розбишацтва на Запоріжжі. Тут наш поет Тарас рішуче помилявся,

думаючи, що вона доконала вдову-сиротину"...68) Стаючи в позу культурника, споглядаючи згори вниз на хлопа "Тараса", доктор О.Назарук навіть не підозрює, яким правдивим аристократом, порівнюючи з ним, типовим, в сенсі Шевченка, "свинопасом" – є геніальний автор "Кобзаря".

Тої самої думки на державницькі змагання тримається і другий "гречкосій" – Микола Шаповал. Вже на еміграції, він хвалиться як він писав ще в 1913 р.: "у нас немає предків, гідних пошани... Різні хами-розбійники, гетьмани... Культуру наших предків, ...сміло кидаємо в піч". 69) Ще одне осляче копито!

Так само проповідують і наші різні Тагори. Наші князі – були "насильники і чужинці". Натомість симпатія їх лежить на стороні "бродників", які в XII віці "допомагали татарам супроти русинських князів" (термінологія "русинський" — не з краківського "Курерка", а з книги "українського соціологічного інституту в Празі"). Всі їх симпатії лежать не на стороні будівничих княжої Русі, а на стороні "болоховців", які "краще згоджувалися визнати владу татарську", ніж владу чужого (?), важкого їм Данила. "Болоховці" – це були не наволоч, не голота, а "свободолюбні елементи". І всю цю саламаху пише під заголовком "Українська національно-державна традиція" пан Никифор Григоріїв, апостол нашого феллахства, persona grata, і постійний співробітник радикального "Громадського Голосу".70) Бо коли Данило приносив тверду руку і вимагав твердої дисципліни, татари – приносили "свободу", подібно, як і більшовики, за якими теж і з тих самих причин, пішли новітні "болоховці", Винниченки і Грушевські... Кінець, очевидно, скрізь був однаковий – "татари" жорстоко поглумилися з "болоховців", але те, що спілка з татарами не дає соціального визволення – цієї науки "болоховці" так і не зрозуміли...

А за ними ще й ще! В повній згоді з новозорянцем виступає й радикал, якийсь Р. Літописець, який піддає обструкції пам'ять великих будівничих княжої Русі в "Громадськім Голосі". Не можна ж допустити, щоб діяльність тих будівничих "ідеалізували"! Бо серед них панувало

"братовбивство", вони "нищили народ" і взагалі були представниками "середньовічної реакції", а на війні були такі жорстокі, що палили міста і "вирубали у пень" трудящий народ і вояків противника. Ті, що будували нашу державність, були просто злочинцями, які ніяк не хотіли запровадити "новий лад правди, справедливості і волі". Правда, сам наш "Літописець" мусить ствердити, що "наші князі були такі самі, якими були тоді всі інші князі і в інших народів", але коли наш народ досяг якогось рівня культури, то це зовсім не завдяки тим князям, але "всупереч злочинній роботі тих князів", тих "хамів і розбійників", всупереч всяким Мономахам, Ярославам, Мазепам і Хмельницьким...71) Ці князі – це були феодали, драпуги й нероби, які лиш пили, гуляли, непотрібної "слави добували", марнували народне добро на палаци, фортеці, собори і армію (такі були прокляті мілітаристи), різалися з половцями й печенігами (такі були захланні імперіалісти): не даючи працювати трудовому народові.

Отже, територіальне об'єднання нашого народу, його оборона перед кочівниками, уможливлення мирної праці плугові орача, епоси про полк Ігоря та інші, які постали на тлі їх військових походів, величні церковні будівлі, християнство, наша "латина" – церковнослов’янська мова, що вперше – разом з Церквою – об'єднала націю в один організм, пам'ятки нашого письменства, спомини терпінь і змагань – все, чим ми живемо досі, що нам всякими способами прагнуть, але не можуть, видерти противники, все, що зробило з нас націю і без чого ми нею не були б, це новітні "хами і розбійники" називають сміттям, яке треба кинути до печі: І чим це замінити? Наукою кретинів, що воюють з "ідолопоклончим культом нації", славлять царицю Катерину, поборюють "інстинкт державного насильства", проповідують "любов до північної Русі" І мудрість смирних індусів; наукою тих, що радять "стати понад усякі образи і знущання"; які кажуть, що патріотизм має "неприємний для поступовця" присмак, які пропонують знищити, як "реакційну", концепцію боротьби за існування, а запровадити натомість ідею, що з "демократично-прогресивними елементами" інших народів "треба дружити"... Собі ж залишає плекати "літературу, національні пісні, національні гімни, національні обходи, одяг, улюблені краски, потрави і

інше".72) Ковбаса, чарка, гопак і вишивана сорочка, як ознаки правдивого, не хижацького патріотизму!

Грушевський радив пробачити більшовикам "не одне з того, що нам боком вилазить", бо були вони "завзяті оборонці трудящого люду"... "Пробачити не одне" – між іншим і знищену державну свободу, яка була річчю, в їх очах, другорядною. А триста літ тому казав проповідник Касіян, в промові на похороні Сагайдачного: "Найбільшою річчю між всіма – суджу вольність!" У тому – суттєва різниця цих двох родів людей!

Той сам прихильник татарських людей, і ,,все-нації", соціаліст Григоріїв-Наш, пише – "чия земля, того й держава. Тому – (під час революції 1917 р. – Д.Д.) – українські народні маси йшли не за гуртком консерваторів, що бундючно звали себе "самостійниками"..., а йшли за соціалістами". Тому "не цікавилися тим, хто буде на Україні королем – українець, москаль, чи німець – а цікавились тим, кому буде належати земля, фабрики і тому подібне".73) Ці слова соціалістичного "вченого", зраджують світогляд найтемнішого неписьменного мужика, в найбільш культурно занедбанім селі! І вони є типовими для наших інтелігентських плебеїв! Де ж могли ті "свинопаси", як їх духовних предків звав Шевченко, тямити, що "не чия земля, того держава", а навпаки, як це показали хоч би більшовики! Де ж могли ті "свинопаси" тямити, що питання "чия земля" саме залежало від того, чи на Україні сидів "король", взагалі свій володар, чи московський губернатор! Де ж могли прихильники "все-нації" і противники "шовінізму" тямити, що питання "чия буде земля" в Україні, багато у чому залежало саме від того, чи тим "королем", чи "губернатором" в Києві буде "українець, москаль, чи німець"! Їх космополітична душа приймала навіть татарів в історії і більшовиків в сучасності – аби дали трудящому народові "землю", хоч би потім її – мали й відібрати.

В цьому повному недооцінюванні політичного моменту – лежить типова риса фелахів! Черкасенко лаяв оборонців старої України, козаків, за те, що даремно "широке море крови розілляли" для глупої химери, замість "довгий спис" перекувати "на рало хлібороба" і якою ж є

відмінною від цієї фелахської, філософія нашого минулого, щодо цієї преважної справи! В 1111 році "вложи Бог Володимиру в серце и нача глаголати брату своєму Святополку, понужая єго на погания на весну". Але Святополк був противник імперіалізму і щирий оборонець трудящого люду. А з ним і його дружина, яка й відповіла: "Не время нині погубити смерьди от рольи". Володимир хотів "промислити о Руськой земли", а Святополк – все думав про трудящий народ. "И рече Володимир: "Како я хочю молвити, а на мя хотять молвити твоя дружина и моя рекуще: хощеть погубити смерди и рольно смердом. Но се дивно мя, брате, оже смердов жалуєте и их коней, а сего не помишляюще, оже на весну начнеть смерд тот орати лошадью тою и, приїхав половчин, ударить смерда стрілою и поиметь лошадьку й жону его и діти єго и гумно его зажжеть, то о сімь чему не мислите?" И рече вся дружина: "Право во истину тако єсть!" "...и поидоста на половці".74) Бо були це оті прокляті імперіалісти, які "звертали всю причину лихого стану на ворожих сусідів, раді були задирати їх", не драгоманівці, які вірили, що "сусідів як народу і громаду чіпати нічого", а "з демократично-прогресивними елементами в них навіть треба дружити".

Ту саму відвічну проблему, рала і меча ("соціальної" і "політичної" волі), що і князь Володимир, гостро розв'язує один з персонажів драми старих наших часів "Милость Божія". Автор вкладає в уста свого головного героя, Богдана Хмельницького, такі слова у відповідь на привіти:

"Що не ям є спричинником визволення краю,

Но Творець и Содітель Наш

А желізо доброє важте и над злато,

Злато бо потемнієть без него як блато..."

"Что злато и что сребро" – помагало тим, що про ніщо інше, лише про них дбали?

"Велікіє ж богатства желізо побрало!"

А предки? "…з золотих пугаров они не пивали.

О желізі старались, желізо любили

И велику тим себі славу породили.

Оних путем идите, оних подражайте,

Слави ища, богатства ви за ничто майте."

І ніби бачачи козацьких потомків, те "малоросійське дворянство", яке "для лакомства нещасного", за млинки і ставки зробилося "гряззю Москви" – перестерігає:

"Не той славний, котрий многа лічит стада,

Но иже многих врагов своїх шлет до ада,

Сему єдино токмо желізо довлієт."

Хто ж випустить з рук залізо, не довго тішитиметься і "соціальними здобутками":

"Ибо, когда козаки уже обнищають,

То не долго остатки ваші потривают.

Откуду коня или ручницю, откуду

Инний порядок возьмут, аще не оттуда?

А без тих приборов что, мните, по нас будет?"76)

Пророчі слова! Коли "козаки обнищали", то і "смердів" повернули в неволю. Без власного заліза, рало хлібороба – стало ралом раба, про що не думали ні Черкасенко, ні Грушевський.

Прихильники останніх – це були українські "болоховці", це була глупа демагогія! Бо вони з приємністю – як ми вже бачили – топчуть, як вороже "поступу" і "людяності!" наше минуле – і ту "Милость Божію", і велику мудрість князів, козацтво – все, на чому не лежить каїнова печать євнухської мудрості часів "вироджения"... Тому українство цих "болоховців" обов’язково знайде "зрозуміння" в чужих, як знайшов Драгоманов, що його визнали ліберали російські і більшовики, як людину, що "відкидала всякі убогі теорії про святість нації" і "самостійницькі тенденції"; як людину, яка "сформувала галицьку соціалістичну свідомість під впливом російської думки"; що, очистивши ідеологічну атмосферу... від "націоналізму та безґрунтовного революційного бунтарства, виразно поставила боротьбу трудящих мас України на соціалістичний та інтернаціональний фронт".77)

Пригадайте собі, як ненавидів Драгоманов Шевченка саме тому, що був він воскресителем наших "реакційних" і "ретроградних" традицій історичних! Передивіться, з яким "архаїчним", не "поступовим" запереченням ставився Шевченко до понять "чужини" і "чужих людей", "чужої землі", "чужого піску", "чужого поля"! Якою домінантною звучить в нього нехіть до "чужих людей",78) нехіть чисто старолітописна, "величківська", а з другої сторони пригадайте сентиментальні базікання Драгоманова про "рідну сестру" у слов'янстві, і ви побачите непроглядне провалля між двома епохами, з яких одної – був довбушем Драгоманов, а воскресителем іншої – Шевченко.

Пригадайте далі злобні зауваги Драгоманова проти "фанатизму" Шевченка, і про те, що "людина цілком не винна в тому, чим вона стала і що робить", що винні "порядки, при яких живе вона". Пригадайте, як докоряв, що "Шевченкові ся нова думка була цілком невідома", бо "він усе по старому судив та карав людей". Пригадайте, як докоряв Шевченкові його "віру якогось пуританця XVII століття"! Пригадайте, як обурювався, що у Шевченка "сім'я, менша громада" мусила "приноситися в жертву" великій громаді Україні! Пригадайте, як обурювався, що у Шевченка бракувало "широких ідей нових часів"! Як обурювався, що можна було "ставити одну породу на стільки висше від інших, як се робив Шевченко" ("Нема на світі України, немає другого Дніпра") – і ви побачите, яке провалля ділило Драгоманова від Шевченка, побачите дві – відгороджені прірвою одна від одної – епохи, які ті люди в собі втілювали: перший – хирляву, інвалідну епоху демократизму і космополітизму, другий – велику епоху нашої старовини, блискучу, свіжу, таку мужську, в порівнянні з миршавими "новими думками" соціалістичної драгоманівщини...

Тобто тих часів, коли не, як мріяв Шевченко, "гречкосії" стали знову "лицарськими синами", а навпаки – коли наша "еліта", наша інтелігенція до решти сплебеїзувалася, зфеллашилася.

Побачите, якою облудою є, коли драгоманівці "шанують" Шевченка, який був запереченням, гострим і непримиримим, всякої драгоманівщини.

На початках XIX віку запанувала в нас "мудрість" смерда, "мудрість" скіфа-орача. За три віки перед тим панувала мудрість не плуга, а заліза. Мудрість, так добре забута соціалістичними смердами нових часів.

Яку б сторінку нашого минулого не розгорнути, на які дрібні стежки виявів людської душі не збочити, – завжди натикаємося на гостре протистояння двох світоглядів, двох психологій, тодішньої і психології "вироджения".

Коли неприятель взяв в полон славного ватажка козацького Нужного, за часів руїни, і військовий суд засудив його на шибеницю, то він випрохав собі, щоб його посадили на палю: "такою смертю, казав, помер і мій батько"... Де зустрінемо тепер подібний шибеничний гумор?

Коли сейм затвердив Гадяцьку умову, було нобілітовано цілий ряд козаків, – один з них, одержавши шляхетство, питався товариша: "А що, чи не стала довша моя тінь від мене, відколи мене зробили шляхтичем"?

Як сильно відрізняється те відношення до чужої ласки і до своєї власної вартості від настанови багатьох сучасних демократів, які так радо виводили свій рід від того чи іншого шляхтича, або від гетьмана або коли виводили від жінок, то тільки від "графинь", "княгинь" або навіть "фрейлін царського двору"...

Новітні демократи наші хваляться своїм розумом, який протиставляють "анархістичним" відчуттям "фашистів" і диких предків. Якщо б вони знали, який дурний був їх той "тверезий розум", порівнюючи з геніальним часто інстинктом прадідів!

Візьмемо навіть таку інтимну сторінку старого нашого побуту – як поведінка з людьми, "добрий тон", – і тут побачимо різницю тих часів від теперішніх. В Книзі українського savoir vivre з перших років після гетьманства Розумовського, читаємо, попри звичайні актуальні і сьогодні приписи, наприклад — "не викидати слини далеко од себе албо на сторону", знаходимо й інші: "Не хвали себе ані уничижай, ані срамоти, ниже діло своє албо имня албо рід возвисшай, бо так чинять тилко тіи, котріи недавно прославилися"... Хто пригадає собі товариські розмови з сучасниками-демократами, (особливо з тими, що удають з себе аристократів), скільки ж знайдете в них яскравого заперечення того припису! І як пригадують вони тих "парвенів", з яких глузувала гетьманська Україна...

І далі: "не важся торкати локтем того, котрого о що питати хочеш". "Не мов о річах твоїх приватних і домових, хіба би з приятелем щирим... Пристало абись сам о себі рідко що мовив і о тим, з чого похвала тобі могла бути... Старатися аби не мовити по простацьку" тощо. Скільки в тих приписах правдивого аристократичного духа, що не потребує чужої санкції, освячення чи нобілітації.79) І скільки порушень тих приписів знайдете в "добрім тоні" сучасних демократів! І цікаво, ті кілька приписів старокозацького доброго тону – не знайшов я – спеціально шукаючи, ні в однім з підручників доброго тону, виданих сучасними демократами, наприклад паном І. Блажкевичем.

Далеко завело б мене детальне порівняння ментальності драгоманівців та їх сучасних епігонів, з світоглядом суворих віків, про які тут говорю. Певно, ті суворі віки теж мали свої хвилини злету і падіння. І в них зустрічаємо прояви страшного душевного надлому, але загальна духовна настанова якою ж була інакшою! Впадали в гріх, але – був і гріх, були і правила! Було усвідомлення, що психологічний надлом – зрада догми; що гріх – є гріхом; що безодня, в яку не раз падали – є проваллям, а не шляхом поступу і цивілізації!

Ніколи, як в XIX вік, в науці його сучасних епігонів, так дико не плюгавили, не принижували, не знецінювали, не оббріхували всього найкращого, чим жила наша спільнота і окрема людина тих давніх часів: патріотизму, віри в себе, віри в творчу роль сили, гордості за своїх предків і за чини, воїв Ігоря, запорожців, останніх могікан козацтва з XVIII віку. Ніколи не ставилося тоді на постамент плебейське, нікчемне, заздрісне, трусливе, з його "ідеалами" рівності в рабстві, схилення чола перед сильнішим, благання ласки, плазування перед носіями оманних інтернаціоналістичних чи інших "братерських" ідей, уникання змагання, туги за "загальним щастям", "згодою в сімействі" і дефінітивного замирення з усіма, туги за світом, позбавленим трагізму і змагання, з видертим з нього мужським первнем.

Пригадаймо деякі політичні "маніфести" чи "вірую" провідників нашого ліберального XIX віку (що відіграли таку велику роль в революції

1917 року) – і тоді зрозуміємо, яке спустошення в їх мозку поробили доктрини того віку. Тоді зрозуміємо – чому ми ті ідеології "мертвецiв" поборюємо. Бо "вірую" сучасників-демократів є витвором тих догм...

Пригадаймо стільки разів мною вже цитовані заяви любові та відданості (Грушевського) більшовикам, заяви і освідчення в любові – над трупами рідних земляків... Пригадаймо благання на колінах (Винниченка), прохання до більшовиків, щоб дорогі товариші чекісти дозволили тому чи іншому колишньому голові незалежної української республіки – хоч в куті сісти в "рідній хаті", де розсілися чужинці... Пригадайте виливи плебейських душ соціалістів (В.Левинського) зректися навіть своєї мови, коли б наказ з Москви довів їм, що це потрібно в інтересах соціалізму і братерства народів... Пригадайте цю безодню самоприниження, –а з другої сторони пригадайте ту "ідеологію", з якої те все виросло, і побачите, що пов’язані вони одне з одним як дерево і його плоди. І зрозуміємо, що з того дерева толстовства, драгоманівства, космополітизму і "людяності" – нічого іншого не могло й зродитися, як те духовне рабство...

Наші селяни в наддністрянськім краю, майже сто літ тому, напередодні "весни народів", по своєму реагували на неї. Вони просили панів, щоб пустили їх з панщини:

"Ой, пане ж, мій пане, коли то те стане

Коли ж тому годі?

Пусти нас з панщини, пусти нас з данини

Пусти нас в свободі."

Так, туга за волею – віє з тих віршів. Але й – який же ж плебейський, невільницький дух – тоді було ще так мало свідомої верстви. От, коли я говорю про плебейство нашої демократії в творах Драгоманова і в його

науках, і в науках його епігонів, то власне це я маю на увазі. Бо в цьому вірші – і в прозі Винниченка, Драгоманова, Грушевського і інших – яку скеровували вони до більшовиків, до братів слов'ян, чи до царату, – та сама життєва філософія. Є в ній – як і в тому наївному селянському вірші – і почуття власної нижчості, і віра в пана, і в доброту його, і нерозуміння законів життя і брак почуття власної гідності, все, чим так відрізняється вік нашого "вироджения" від суворої нашої давнини, коли ми ще були не демократією, а нацією, і від доби, в яку ми вступили, проти волі еліти, після війни.

Коли я дивлюсь, як – наприклад в добі більшовицького флірту – як в СССР наступила доба "українізації", як полюбили там і заопікувалися зненацька нашою культурою, мовою, піснею, як почали видавати для нас часописи на "рідній мові"; як різні шмайгелеси чи просто кретини дозволили собі клепати по-панібратськи по плечу великого автора "Заповіту", – я думав, що це був лихий знак. Коли різні товариші з 2-го чи 3-го Інтернаціоналу виголошували кілька знакових речень про "братній пролетаріат", якому робилася честь належати до їх організації, до організації "панів", щоб мати право горлати разом з ними pereat! на їх ворогів і vivat на честь їх приятелів. Коли пригадаю, чим мали ми за ту наглу любов до нас віддячувати, одами Рильського чи акафістами Тичини, – тоді я думаю – як гарно було тоді, коли нас ще не любили. Тоді починаю розуміти вислів римського цісаря oderint dum metuant. Нехай краще ненавидять і бояться, аніж голублять і легковажать. Тоді з полегшенням звертається зір до тих забутих часів, коли люди так тверезо гляділи на світ, не заколисуючи себе оманами; коли їх боялися й шанували.

Шпенґлер каже, що – "ідей не можна висловити": "митець споглядає на них, мислитель – відчуває їх, державний муж і вояк – їх здійснюють... Ідеї свідчать про своє буття через стиль народів, через тип людини", через життя, а "життя – це ніяка система, ніяка програма, ніякий розум, воно само для себе і через себе".80)

Власне тип тодішньої людини був разюче іншим від тої космополітичної "людини", проти якої бориться дух нашого віку, але яка – серед недобитків соціалістів, масонів і лібералів – все ще намагається грати головну роль на світовій арені. Ідеал людини в ті далекі часи відрізнявся від ідеалу космополітичного.

Це був, в повному сенсі того слова, ідеал лицарський, як його розуміли і на Заході, і на тодішній Україні. Про князя Володимира Васильковича Волинського, пише Літопис, що високо ставив дане слово: "во хреснім же ціловані стояше со всею правдою". І дальше: що був "страха Божія наполнен"; і щойно по переліку тих чеснот, згадує літописець про його гуманність і доброчинність: "милостини прилєжаще". Спершу говорить про його "мужьство", потім – про "ум" і аж тоді про інші "добродіянья". Шкала вартостей – цілком відмінна від шкали вартостей гуманістів і інших скиглііів XIX століття. Бо в противагу до цих останніх – Володимир "возлюбив нетлінная паче тліньних, и небесная паче временьних".81)

Це був тип людини, яка ніколи не охлявала ні фізично, ні морально; яка була вічно на сторожі, постійно готова до найгіршого. Мономах приказував: "а оружья не снимайте с себе, внезапу бо человік погибаєть". Про себе писав, що перебував в невсипущій діяльності і в русі, "не дая собі упокоя".82) Як цей ідеал вічного неспокою відрізнявся від ідеалу нашого звироднілого віку соціалізму, коли тужили за "святим і тихим спокоєм", за "згодою і спокоєм", коли культивували не Мономаха, а Тагора, який "бачить в природі храм, де Бог... у квітках, у тому спокою, що дає природа найзмученішому серцю"; як цей ідеал, що розумів Бога "дуже близько до того, як розуміли Бога Ренан і Толстой"83) відрізнявся від ідеалу нашої давнини.

Утопія наших соціалістів (Винниченко "Соняшна машина") – це ідеал нероби, за якого працює або машина, або соціальний устрій. Вимріяна утопія нашого звироднілого панства часів Квітки-Основ'яневка і Гоголя – це ідеал багатія, який – "так розбагатів, що не можна й подумати, та вискочив у пани і усе на подушках лежав"...84) І як же ж катастрофічно

мусила змінитися душа нашого народу від часів, коли писав про козаків літописець, що "вони в покою жити никогда не любят, но і для малой користи нужду поднимають і море било перепливать отваживаються".85)

І кодексом тих людей був лицарський кодекс. Відплатити за кривду або за ганьбу, "сором з себе зложити". На першому місці в них не була матеріальна шкода, зроблена їм кимось, але власне моральна образа. В маніфесті одного ватажка козацької доби є згадка не так про клопіт для батька, як про його "безчестиє", про брак "респекту" до нього.86) Вони завжди покладаються не – як роблять тепер – на своє число чи на свої "страждання", чи на "права демократії", лише на свою гідність і вартість. В листі кошового Семена Рубана до Мазепи згадується про "отвагу нашу рицарську'', про "славетне гніздо Січи". Цей титул, на який так спиралися, шукаючи своїх прав, був тоді найважливіший. Вітаючи гетьмана Мазепу після одного з його успішних походів на татарів, Варлаам Ясинський цитує Апокаліпсис (хто з ліберальних цитаторів звертав коли-небудь око на ту книгу?): "побіждающему дам сісти зо мною на престолі моєм, якоже и Аз побідих и сідох со Отцем на престолі Єго".87)

Це були часи, коли Величко називав наших предків "народом мужественним і рицарським", а його вождів – "отважними і храбрими''.88)

Тоді навіть противники казали, що були козаки хлопами, "одначе такими хлопами, які достойні були бути Квінтами Цінцінатами". Тоді навіть суверен держави, яка мала з ними до діла, називав їх "мужественним руським народом", а інші – "дияволами Хмеля", що було не меншим компліментом. 89) Шведський посол підкреслює їх "ревність... незнищиму й невигасиму та все горіючу живим полум'ям", яка не дозволяє їм "прощати головним ворогам Бога". Дивує їх тяга до "справедливої... мести за приказом сумління і чести", як їх до того намовляє "Божий маєстат".90)

Сам Густав Адольф – якого чим-небудь не легко було здивувати – називав їх "дияволами" і намагався притягти їх на свою службу. Радників

короля дивувала свіжість козацького народу, його "залізна молодість" і елементарна сила.91) Зрештою "не тайна це для всього майже світу, що військо запорозьке від віків, з дідів і прадідів своїх" були "люди лицарські", що за свою свободу "багато на марсових полях голів поклало".92) А хто думав інакше, хто собі "хлопство козацкоє за овчаров або січкаров... судили", для тих має літописець лише злорадні кпини. Він пише про "фурію хлопську", про непокірну, не зігнуту "буйловату шию" того народу, про "горді карки козацькі".93)

Після Батозької пригоди, вояків Тимоша Хмельниченка прозвали ті, кого пошкодували "крокодилами, що терзають людськість". "Тверде серце тих людей – пише історик – не мало над собою жалю. Здавалося, що самі фурії вселилися в них".94) П. Куліш говорить про цей народ, що – "порівнюючи з своїми сусідами, були вони глибші в любові і в ненависті", що нічого в них не було з "мягкости і жіночої легковірності"95). Про "фурію" Сіркових вояків, яку несли в Крим – говорить теж літописець. З тих саме часів зберігся вислів одного з найгеніальніших українців всіх часів, який свій – не зовсім наповнений респектом – погляд на тодішніх противників, вклав в лаконічну характеристику, назвавши трьох їх вождів "латиною, периною і дитиною". Були це символи світу – переінтелектуалізованого, перевигідненого, здитинілого, якого представників Іван Вишенський звав "сластоїдами, цукролюбцями і периноспалами".96)

Такими, як вони, був і їх Бог – страшний і невблаганний, караючий грішників, справедливий і милосердний до чеснотливих, до тих, що слухали його. Заключаючи один трактат, козацькі посли "призивали во свідительство страшних сил Бога", присягали іменем "страшного Бога"97), не божком Тагора!

Грабянка згадує старих "воїнів руських", "яже аще і невірни бяху, но мужеством своим всі страни обношаху страхом". Про них же ж згадує і на них, як на своїх предків, спирається і Сірко, а були це "славно именитіи вожди наши козацкіи и скифославянскіи", які "не тилко Цариграду, но и всему царству греческому... були страхом". А Касіян Сакович за

найважливіше завдання козацтва – в промові над гробом Сагайдачного – уважав: зберігати свою віру і тим "бути страшним племени поганському". 98) Чисто біблійна уява про Бога, який був для вірних своїх – "великий і страшний Бог".99) Такий, який він був і для Шевченка, і якого так не міг терпіти за це Драгоманов.

Думний московський дяк Іван Акінфієв, знову не знаходив слів обурення для козаків, за те, що готові були хоч чортові запродатися в своїм стремлінні до волі. А боярин Шереметєв говорив: "Проклятий народ! правдиві дияволи! Заведуть в провалля та й глузують".100)

На підставі висловів і свідчень сучасників, такими малює запорожців Д.Яворницький: "були це люди безпощадні супроти своїх ворогів, але – були добрими приятелями і вірними товаришами у взаємовідносинах. Хижі, жадні крови, не визнаючи ніяких прав чужої власності на землі "бісурменській"; у себе ж, крадіж ногая або черкеса уважали за страшний кримінальний злочин, за який карали смертю..." Лояльність у них стояла дуже високо. Одурити уважалося гріхом. Найбільше цінували свободу, смерть для них була кращою від неволі. "Хоч в Січі – оповідав один католицький священик – були люди всякого роду, одначе там панувала така чесність і безпека, що всякий, хто туди приїздив з крамом або так, не боявся і волосу стратити на голові. Серед вулиці можна було лишити свої гроші і ніхто їх не торкнув".

За матеріальними статками не гналися. Абстинентами теж не були. В Січі говорили: "В нас на Січі звичай: хто Отче Наш знає, вранці встає, вмивається тай чарки шукає"... Але як за надужиття чаркою в поході вони карали, вже знаємо... З другої ж сторони вміли бути стоїками. Кожному залежало, щоб про нього нащадки могли сказати: "Умів шарпати, умів і вмерти не скиглячи".101)

Такий був цей тип людини, який червоною ниткою переходить від доби Мономаха, Ігоря, через козацтво аж до XVIII віку. Був це тип козака у Шевченка, в протиставленні до "гречкосія". Був це ідеал людини, який

ще вихваляв, як взірець Котляревський, протиставляючи його "мугиреві": "щоб був козак, а не мугир".

І був це тип, якого піддали анафемі ті прекраснодухи, що заполонили душу нашої інтелігенції в XIX віці, і яких епігони калічать ту душу досі...

Демоліберальна, космополітична, гуманітарна, братерсько-народна, соціалістична, федералістична пропаганда, яку принесла нашій знеможеній нації скалічена духом інтелігенція XIX віку, – намагалася за всяку ціну знищити в нас той шляхетний тип, витворений історією і традиціями.

Щодо нашої інтелігенції – це їй у великій мірі вдалося. Витворився у нас тип Шевченкового "свинопаса", людини, яка вірила не в страшного, а в поблажливого і всепрощаючого Бога; яка взагалі ні в що не ставила слово "віра" і особливо "фанатична віра"; яка ніколи своє право на життя не спирала на тих "натуральних правах", які Бог дав кожному звірю і кожному птахові, лише – на ласці іншого; яка мусила те право аргументувати – "інтересами соціалізму", "поступу", чи якоїсь там "еволюції", і лише від них чекала здійснення того права; яка вірила в автоматичний похід людства до "щастя", в зникнення "хижацьких інстинктів", в утопію вічного блаженства, в магічну міць намовляння і напоумлення, яка всі мужські чесноти – ненависть до своїх "єретиків" і перебіжчиків, відвагу, суворість до себе, карність, безпощадність до всього, що порушує чи розхитує спаяність спільноти, непохитність думки, прив'язання не до "злата" й "блату", а до "заліза" – проклинала як гріх.

Наші ліберали з їх традиціями драгоманівщини, Тагора і Толстого зробили в нас те саме, що – з меншим успіхом – деінде зробили "європейські нігілісти".

Вони "знеславили найцінніші по своїй якості чесноти". Вони прищепили нашій верхівці – "підозріння і огиду до всього гарного, блискучого, багатого, гордого, самовпевненого, могутнього"... Всі "сильні

почуття – зухвальство, насолоду, тріумф, гордість, відвагу, плямували вони як щось гідне осуду". Їх наміром було – "забрати чисту совість"102) у представників героїчного типу давніх часів, принизити його в його власних очах, знецінити, викликати моральну огиду до шляхетного кодексу життя... Так, як ось робили вони і у нас, принижуючи ідею власновладства, протиставляючи патріотизму – "все-націю", рідному краєві – всесвітянство, ідеї боротьби за буття – ідею вишахрованого буття, ідеї невтомного зусилля – ідею порозуміння, ідеї власного права – ідею "обставин" і "середовища" і хамелеонських чеснот пристосування до них.

Вони, ці переконані фелахи, були тими, які знищили в нашій душі наші історичні традиції – традиції духа давніх часів. Вони зробили з нами приблизно те, що зробили інші з римлянами, обернувши їх поволі в італійців – кінця XIX віку.

Щось подібне – як з італійця – зробили з нашою провідною верхівкою в XIX віці (про виключення не говориться) демократичні пропагандисти вселюдської етики й овечого патріотизму, зробили з давніх "хлопів-цінцінатів" інтелігентів – "мугирів". Вони вийняли з душі нації той каталізатор, без якого вона не могла знову стати такою, якою була колись...

Проклятою проблемою нашого часу є те, що нашій тривожній добі, схожій на віки XII чи XVII – бракує провідної верстви з світоглядом, рівнорядним до світогляду діячів тих часів. В одиницях, в масі безіменних героїв той старий світогляд воскрес наново на Україні в 1917. Але – не в нашій еліті прогресивній.

Провалля відділяє драгоманівщину від тих блискучих часів нашої історії, від психології її діячів, так само як від духовності і характеру нашої епохи.

Доба Соловків, і – доба Любченків і Рильських...

Доба сміливих степових партизанів, як їх описує наприклад Юрко Тютюнник, партизанів, що наганяли жах навіть на залізні когорти кайзера, і – доба Тичини, що укладає мелодії до текстів ЧеКа.

Доба пробудженої гордості нації – і переламаних хребтів її демо-соціалістичної еліти.

Доба стародавньої правди своєї землі, що дереться нагору крізь намул інтернаціональних ідей, і – доба вчених гермафродитів, які "вселюдськими" ідеалами присипляють ту правду своєї землі...

Доба певності себе і віри – і доба марних комбінаторів, які хочуть виблагати, чи викомбінувати Україну в місцях, де про неї і говорити не личило б.

Доба контрасту, розбіжності між тим великим, чим вагітна епоха, і – акушерами-партачами.

Є три способи реагувати на дійсність. Перший – скоритися дійсності, бачити в ній – як Квітка-Основ'яненко в часи кріпацтва, – ідилію з квіточками, пташечками і травичкою — традиція царських слуг.

Другий спосіб – традиція інтернаціоналістична – голосіння, що світ "здурів" і "здичавів". Заклик до "людського почуття" "братів-пролетарів", "братів-хліборобів", "братів-слов'ян", до "приспаної совісті" сильних, до розжалоблення їх сердець... Але як писала Леся Українка:

"Прокляті ті пісні,

Що викликають сльози в переможця!

То сльози нільських ящурів."

І третій спосіб – опертий на традиції, про які говорив я тут. Amor fati – зріднитися з добою, що "голодна мов вовчиця". Вслухатися в її поезію, відчути її хвилюючий ритм, вжитися в її стиль, мислити її категоріями – за і проти, своє і чуже, поразка і тріумф. Знати, що не треба йти на приманку, ні в капкан, ні на "обітниці і асекурації". Відрікатися від "єретиків" і відступників від своєї віри. Не прислухатися до белькотіння фарисеїв, що проклинають "зоологічний націоналізм" і "хижацьку психологію" – не плюгавити тих великих чеснот, які нам залишили великі предки. І нарешті, як казав Величко, щоб "на останок, а найшкодливше" згадати – не нарікати на "обставини". Лише, як єпископ Серапіон з XIII в., мужньо визнати, що – "коли наша величність спокірніла", коли ми "стали посміхом народів", то це тому, що "ми самі звели на себе, як дощ з неба, гнів Божий".103)

Хто нарікає на обставини, той чекає спасіння від обставин. Хто винить себе самого, – той спасіння шукатиме у власній душевній і духовій регенерації.

Не в скалічених душах діячів XIX віку маємо шукати джерел цієї відмінності, цього дійсного не відродження, а переродження. Лише в епохах, адекватних духом нашій добі. Там є наші традиції. В тих далеких, але таких близьких нам духом, людях. Коли їх окриляла не "радісна тиха надія, мов квітка лілеї", а те всепоглинаюче внутрішнє полум'я, яке палило слабих і гартувало сильних.

Викликати з мороку минулого тіні забутих і оббреханих предків, тих, які любили життя і не за те лише, що було воно гарним, але і за його трагічність, не боячись цього.

Викликати і виплекати дух, який геніально відобразив Шевченко, коли благав собі, "коли доброї жаль, Боже, то дай злої" долі. Аби не "колодою гнилою валятися" а з долею змагатися.

Так звані традиції XIX віку, традиції лібералізму, демократизму, віри в силу гуманності, яка обеззброює, в "сльози нільських ящурів", віри в усякі химери, лиш не в себе і в свого Бога, ці традиції прийшов час поховати. До людини іншого типу, іншого стилю мусимо взивати, – бо ідеї свідчать про своє буття лише через стиль народів, через тип людей-творців. Взивати до воскресіння тої людини, яка тверезо дивилась на життя і в майбутнє, і вірила тільки в себе та ще в свого страшного і справедливого Бога, який ледачим не допомагає...

Лише там є наші традиції.

ПРИМІТКИ:

1. М.Драгоманов – "Листи на Наддніпрянську Україну".

2. "Хліборобська Україна", кн.п'ята 1924-25, ст.281-2

3. Микита Шаповал – "Українська Хата" 1913, Київ, ст.307

4. "Громадський Голос" 1937 ч.22. Н.Григоріїв – "Спогади "руїнника" IX і ін.

5. М.Драгоманов – "Австро-руські спомини" ст.34-6

6. М. Драгоманов – "Два учителі" спомини 1902, Львів ст.60

7. "Праці Укр. Високого Педаг. Інституту ім. М. Драгоманова". Збірник під заг. редакцією д-ра В. Сімовича. Прага, 1932 ст. 135-6. С. Русова – "Картина споминів про М. Драгоманова".

8. "Історія Русов или Малой Россіи" Сочин. Георгія Конмскаго, Москва, 1846.

9. М.Возняк – "Історія української літератури" Львів 1921 т.II, стор.213.

10. Там же, стор 243.

11. Там же, стор. 252.

12. М.Костомаров – "Історичні монографії" Кн. IV т.IX. стор.214.

13. "Літопись Самійла Величка" Київ 1855, т.II. стор.98-100

14. "Історія Русов" стор 138-9.

15. "Літопись Самійла Величка" т.IV. стор.74

16. М.Возняк. там же т.II стор.211.

17. М. Драгоманов – "Чудацькі думки" "Листи на Наддніпрянську Україну".

18. М.Возняк. Там же. т.II. стор.216.

19. Самійло Величко. Там же. т. IV. Стор 98.

20. М. Драгоманов. Там же.

21. М.Возняк. Там же. т.II. стор.145

22. М. Возняк. Там же. т.II. стор.179

23. М.Шаповал-Сріблянський – "Українська Хата" Київ, 1910. кн..7-12.

24. М.Грушевський – "З початків українського соціалістичного руху". М.Драгоманов – "Чудацькі думки".

25. М.Возняк. Там же. т.II. стор.32.

26. М.Возняк – "Старе українське письменство" Львів 1922. стор.357.

27. "Історія Русов" стор.141.

28. М.Костомаров – "Гетьманування Ів. Виговського".

29. С.Величко. Там же. т.II. стор. 31-4.

30. Універсал Стефана Кшиштофа з Острога і Остра Остряниці 1638 року. "Літопись" С.величка т.IV. стор.142.

31. "История Русов" стор.204

32. С.Величко – "Літопись".

33. "Історія Русов" стор.229.

34. "История Русов" стор.98.

35. "Хліборобська Україна" Відень, 1921, кн..3. стор.63.

36. Григорій Наш – "Мораль". С.Петербург, 1912. стор.187-9.

37. гл. Про це докладно М.мухин – "Драгоманов без маски" і "Більше світла".

38. Софія Русова – "Рабіндранат Тагоре виховник" праці Укр. Високого Педагогічного Інституту ім.. Мих. Драгоманова в Празі. "Науковий збірник" т.I. під загальною редакцією д-ра Василя Сімовича. Прага. 1929. стор.301-2.

39. Л.Толстой – "Патріотизм і уряд".

40. Праці Укр. Вис. Педаг. Інституту ім. Драгоманова "Драгоманівський збірник" Прага, 1932. стор.2, 18 і ін. Там же "Збірник" т.I, 1929. стор. 303.

41. "Діло" (стаття О.Саліковського) ч.15.1924.

42. "Вперед", Львів, травень 1933, стаття Вол. Темницького.

43. "Исторія Русов" стор.18, 139.

44. "Нова Україна", Прага, 1922, ч.13-15.

45. С.Величко. Там же. т.II стор.363.

46. "Літопись" пер. Коструби т.II. стор.89.

47. Праці Укр. Вис. Педаг. Інституту ім. Драгоманова т.I, стор.303.

48. М.Грушевський – "Культурно-національний рух на україні в XVI-XVII вв." Київ-львів, 1912. стор.66.

49. "Хрестоматія церковно-словенская и древно-руская". Відень 1854. стор.277-9.

50. М.Возняк – "Старе українське письменство" стор.372 і наст.

51. "Літопись" С.Величка т. IV стор.305.

52. "Історія Русов" стор.63.

53. Праці Укр. Педаг. Інституту т.I. стор.297, 303.

54. К.Пушкар – "Націоналізм" Львів, 1933. стор.33, 34.

55. Там же, стор. 74 примітка.

56. Там же, стор.126.

57. Там же, стор.126.

58. Григорій Наш – "Мораль", Петербург, 1912 стор. 154-5, цитата з Драгоманова.

59. І.Франко – "Михайло Павлик", 1905. ЛНВісник. Стор.160 і наступні.

60. "Історія Русов", стор.111.

61. "Літопись" С.Величка т.IV. стор. 144.

62. М.Костомаров – "Богдан Хмельницький" т.І. стор.276.

63. пор.Д.Донцов – "Козак із мільйона свинопасів", 1935, "Вісник". Стор.369.

64. І.Крип'якевич – "М.Костомарів" 1925 Львів "Стара Україна" V.

65. Д.Дорошенко – "Огляд української історіографії" Прага, 1923. стор.175-6, примітка про П.Житецького.

66. Там же, стор.190-91.

67. К.Пушкар. Там же. стор.60.

68. "Нова Зоря", 1933, ч.34, 1936, ч.42.

69. "Українська Хата" Київ, 1913. стор.305-6.

70. Український Соціологічний Інститут в Празі "Народознавство" I-III, 1931.

71. "Громадський Голос" 1938, чюз, Р.Літописець "Які були способи діяльності в нашім середньовіччі?"

72. "Нова Зоря", 7. XII. 1933.

73. Н.Григоріїв – "Спогади "руїнника" 1937 "Громадський Голос" ч.29.

74. М.Возняк – "Старе українське письменство", Львів, 1922. стор.139.

75. "Праці Укр. Висок. Педагог. Інституту ім. М. Драгоманова", Прага, 1932, стор.18.

76. М.Возняк – "Старе українське письменство", Львів, 1922. стор.340.

77. "Пролетарська Правда" 21.VI.1925.

78. Назар Гнатюк – "Чужина у Шевченка", "Діло", 13.III.1933.

79. Добрий тон другої половини XVIII в. (Почаївський друк з 1770 р.) М.Возняк – "Старе українське письменство" стор.474.

80. Oswald Spengler – Politische Schriften S. 86.

81. "Хрестоматія церковно-словенская й древно-руская" Відень, 1854. стор.232.

82. Там же. стор.276, 280.

83. С. Черкасенко – "Про що тирса шелестіла" – "Праці укр. інституту ім. Драгоманова", Прага, 1929. т.І. стор.299.

84. Квітка – "От тобі й скарб!"

85. "Літопись Самовидця" Київ, 1878. стор.113.

86. "Літопись С.Величка" т.IV. стор.137 і дальші.

87. "Літопись С.Величка" т.III. стор.173, 174, 286.

88. Там же т.II. стор.31-4, 298.

89. М.Костомаров – "Історичні монографії", кн.IV. т.IX. стор.162-3.

90. "Маніфест Я.Руселія, шведського посла до козаків 1631 р." Записки Наук. Т-ва ім. Т.Шевченка, 1913р. Т. CXVII-CXVIII. Стор.66-67.

91. Там же стор.77.

92. Там же стор.127 з листа П.Дорошенка.

93. С.Величко т.IV стор.203, 217, 238, 264.

94. М.Костомаров – Історичні монографії т.IX стор.48, 227.

95. П.Куліш – "Отдєлєніє Малоросії" т.І.

96. М.Костомаров – там же і Возняк – "Історія української літератури" т.II. стор.152.

97. С.Величко – там же т.IV стор. 90, 93.

98. М.Возняк – "Старе українське письменство", стор. 367, 380, 281.

99. П’ята книга Мойсея – гл.7 в.21.

100. М.Костомаров – "Гетьманування Ів. Виговського і Юрія Хмельницького", стор. 156, 159.

101. "Из украинской старины", рисунки акад. С.И. Васильковскаго и Н.С. Самокиша, пояснительный текст проф. Д.И.Еварницкаго, С.Петербург, 1900.

102. Fr. Nietzsche – Wille zur Macht II Buch. Kritik der bisherigen hoechsten Werte.

103. М. Возняк – Історія т.II. стор.261.